

ombudsman
veřejný ochránce práv

Zastupování oběti diskriminace

Doporučení veřejné ochránkyně práv 2019

Poděkování

Rádi bychom poděkovali všem advokátům a advokátkám, kteří pomáhají obětem diskriminace. Velmi si vážíme toho, že někteří z nich navíc věnovali svůj čas rozhovorům v rámci výzkumu pro toto doporučení.

Speciální poděkování pak patří Pro bono alianci, zejména Vítězslavu Dohnalovi, Petru Kutílkovi, Veronice Ježkové a současným i minulým koordinátorkám, a dále advokátům a advokátkám, kteří převzali právní zastoupení v případech zprostředkovaných Pro bono aliancí, za skvělou spolupráci, díky níž se mnoha obětem diskriminace dostalo právní pomoci, kterou by si jinak nemohly dovolit.

Obsah

Poděkování	2
Obsah.....	3
Poslání ochránce.....	4
Úvodní slovo	6
Doporučení pro advokáty a advokátky.....	8
Spolupráce veřejného ochránce práv s advokáty a advokátkami	11
Případy veřejného ochránce práv předané Pro bono alianci	13
Zkušenosti advokátů a advokátek se zastupováním oběti diskriminace	21
1. Smírné řešení	21
2. Argumentační zdroje.....	24
3. Žaloba	26
4. Dokazování	29
5. Soudy a soudci.....	31
6. Spolupráce.....	34
7. Komunikace.....	36
7.1 Komunikace s klientem.....	36
7.2 Komunikace s médii.....	39
Užitečné zdroje.....	42

Poslání ochránce

Již od roku 2001 ochránce chrání osoby před nezákonným či jinak nesprávným jednáním nebo nečinností správních úřadů a dalších institucí. Tehdy má právo nahlížet do úředních či soudních spisů, žádat úřady o vysvětlení a může bez ohlášení provádět místní šetření. Shledá-li pochybení úřadu a nepodaří se mu dosáhnout nápravy, může informovat nadřízený úřad či veřejnost.

Od roku 2006 ochránce plní úkoly národního preventivního mechanismu podle Opčního protokolu k Úmluvě proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání. Systematicky navštěvuje zařízení, v nichž se nacházejí osoby omezené na svobodě, a to jak z moci úřední, tak v důsledku závislosti na poskytované péči. Cílem návštěv je posílit ochranu před špatným zacházením. Svá zjištění a doporučení ochránce zobecňuje v souhrnných zprávách z návštěv a na jejich základě formuluje standardy zacházení. Návrhy na zlepšení zjištěného stavu a odstranění případného špatného zacházení ochránce směřuje jak k samotným zařízením a jejich zřizovatelům, tak k ústředním orgánům státní správy.

V roce 2009 byl ochránce pověřen rolí národního tělesa pro rovné zacházení a ochrany před diskriminací (equality body) v souladu s právem Evropské unie. Přispívá tedy k prosazování práva na rovné zacházení se všemi osobami bez ohledu na jejich rasu nebo etnický původ, národnost, pohlaví, sexuální orientaci, věk, zdravotní postižení, náboženské vyznání, víru nebo světový názor. Za tím účelem poskytuje pomoc obětem diskriminace, provádí výzkum, zveřejňuje

zprávy a vydává doporučení k otázkám souvisejícím s diskriminací a zajišťuje výměnu dostupných informací s příslušnými evropskými subjekty.

Od roku 2011 ochránce rovněž sleduje zajištění cizinců a výkon správního vyhoštění.

Počínaje lednem 2018 zastává ochránce také funkci monitorovacího orgánu pro naplňování práv zakotvených Úmluvou o právech osob se zdravotním postižením a pomáhá také cizincům-občanům Evropské unie, kteří žijí nebo pracují v České republice. Poskytuje jim informace o jejich právech a pomoc při podezření na diskriminaci z důvodu státní příslušnosti. Při tom spolupracuje se zahraničními orgány, které mají obdobné poslání vůči českým státním příslušníkům.

Ke zvláštním oprávněním ochránce patří právo podávat Ústavnímu soudu návrhy na zrušení podzákonných právních předpisů, právo vedlejšího účastenství před Ústavním soudem v řízení o zrušení zákona či jeho části, právo podat správní žalobu k ochraně veřejného zájmu či návrh na zahájení kárného řízení s předsedou či místopředsedou soudu. Ochránce také může doporučit vládě přijmout, změnit či zrušit zákon.

Ochránce je nezávislý a nestranný, z výkonu své funkce je odpovědný Poslanecké sněmovně, která ho zvolila. Má jednoho voleného zástupce, kterého může pověřit výkonem části své působnosti. Se svými poznatky ochránce průběžně seznamuje veřejnost prostřednictvím médií, internetu, sociálních sítí, odborných seminářů, kulatých stolů a konferencí. Nejdůležitější

zjištění a doporučení shrnuje zpráva o činnosti veřejného ochránce práv předkládaná každoročně Poslanecké sněmovně.

Úvodní slovo

V roce 2009 zákonodárce svěřil veřejnému ochránci práv úkol přispívat k prosazování práva na rovné zacházení a za tím účelem poskytovat metodickou pomoc obětem diskriminace [§ 21b písm. a) zákona o veřejném ochránci práv]. Jelikož se s touto působností nepojí pravomoc zastupovat oběti diskriminace před soudem, stali se advokáti a advokátky mými přirozenými partnery. Bez jejich pomoci totiž lidé jen obtížně dosáhnou nápravy situace, v níž shledám diskriminaci. Přitom antidiskriminační zákon byl přijal právě za tím účelem, aby dotčeným jedincům umožnil účinně se proti diskriminaci bránit. Sami to však málokdy zvládnou, na což jsem poukazovala již ve své výzkumné zprávě z roku 2015 o obětech diskriminace a jejich překážkách v přístupu ke spravedlnosti.¹

Jsem si vědoma toho, jak nelehkou práci může zastupování obětí diskriminace představovat. Nejen, že jde často o odborně i časově náročné případy, kde úspěch není nikdy zaručen, ale dotčení aktéři musí mnohdy snášet také negativní reakce veřejnosti. Proto si nesmírně vážím advokátů a advokátek, již jsou přes to všechno ochotni oběti diskriminace zastupovat před soudem a pomáhat jim tak chránit jejich práva. O to cennější je pro mě vědomí, že někteří advokáti a advokátky tak činí bezplatně.

Na letošní rok připadá 10. výročí přijetí antidiskriminačního zákona. Při této příležitosti považuji za vhodné ohlédnout se za dosavadními diskriminačními kauzami, které jsem já, nebo můj předchůdce předali ke zprostředkování bezplatného právního zastoupení díky spolupráci s Pro bono aliancí. Neméně důležité je myslet na budoucnost a dále pracovat na tom, aby se obětem diskriminace dostalo co nejlepší pomoci. Proto jsem se rozhodla zpracovat toto doporučení, které by advokátům a advokátkám mělo být nápomocno při zastupování obětí diskriminace. Pro vysvětlení podotýkám, že doporučení používá označení obětí diskriminace pro jednotlivce, kteří pravděpodobně byli diskriminováni, nejenom pro ty, u nichž tento závěr pravomocně vyslovil soud.

Jednotlivá doporučení vycházejí jednak z mých zkušeností ze spolupráce s advokáty a advokátkami, jednak z jejich vlastních zkušeností. Vedle samotných doporučení je proto následující text členěn na dvě části. První část shrnuje dosavadní spolupráci veřejného ochránce práv s advokáty a advokátkami. V druhé části prezentuji výsledky kvalitativního výzkumu, který jsem provedla mezi vybranými advokáty a advokátkami zběhlými v zastupování obětí diskriminace. Připojen je také seznam užitečných zdrojů z oblasti antidiskriminačního práva, které by měly advokátům a advokátkám pomoci v základní orientaci v dané problematice.

Předkládané doporučení samozřejmě není a nemůže být vyčerpávajícím návodem, jak oběti diskriminace zastupovat. Tomu brání jak rozsáhlost tématu, tak fakt, že žádné dva diskriminační spory nejsou zcela stejné. Doporučení tedy představuje spíše první krok

---

1 Závěrečná zpráva z výzkumu veřejné ochránkyně práv. *Diskriminace v ČR: oběť diskriminace a její překážky v přístupu ke spravedlnosti* [online]. Brno: Kancelář veřejného ochránce práv, 2015 [cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: https://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/ESO/CZ_Diskriminace_v_CR_vyzkum_01.pdf

na cestě k efektivnímu zastupování obětí diskriminace, a věřím, že se na ně podaří navázat dalšími aktivitami prospěšnými pro advokáty a advokátky.

Dále bude do budoucna také třeba řešit otázku, zda by pravomoc zastupovat oběti diskriminace neměl mít i veřejný ochránce práv, jak tomu nasvědčuje vývoj mezinárodních standardů týkajících se orgánů pro rovné zacházení.²

Závěrem bych ráda ocenila práci všech advokátů a advokátek, již oběti diskriminace zastupují. Doufám, že takových lidí bude přibývat, a věřím v další úspěšnou spolupráci veřejného ochránce práv s advokáty a advokátkami.

Přeji příjemné čtení.

Brno 29. srpna 2019

Mgr. Anna Šabatová, Ph.D.
veřejná ochránkyně práv

---

² V tomto ohledu se mezinárodní standardy ubírají směrem k rozšíření pravomocí orgánů pro rovné zacházení tak, aby mohly zastupovat oběti diskriminace před soudem, což se již v některých státech stalo realitou (např. v Belgii či Švédsku). Srov. CROWLEY, Niall. *Equality bodies making a difference* [online]. Luxembourg: Publications Office of the EU, 2018 [cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <https://www.equalitylaw.eu/downloads/4763-equality-bodies-making-a-difference-pdf-707-kb>

Doporučení pro advokáty a advokátky

---

1. Snažte se diskriminační spory řešit smírně.

Vzhledem k rizikům soudního řízení (délka, náklady, nejistý výsledek atd.) je pro klienta dohoda s protistranou v mnoha případech tím nejefektivnějším řešením. V diskriminačních sporech bývá dostatek prostoru pro jednání s protistranou a ke smírnému řešení sporu dochází poměrně často. (Blíže viz s. 21.)

2. Při přípravě argumentace využívejte více zdrojů.

Antidiskriminační zákon ponechává značný prostor pro výklad a argumentaci. Jelikož judikatury ve věcech diskriminace stále není mnoho, je třeba využívat i další zdroje, kterých existuje široká škála. (Blíže viz s. 24, seznam užitečných zdrojů naleznete na s. 42.)

3. Uplatňujte nárok na náhradu nemajetkové újmy v penězích.

Zkušenosti ukazují, že soudy jsou v přiznávání náhrady nemajetkové újmy v penězích zdrženlivé. Přesto jde o právní nárok, na nějž by advokáti a advokátky neměli rezignovat. Soudy jej někdy vnímají jako subsidiární prostředek nápravy, ale tento výklad by se advokáti a advokátky měli snažit překonat, neboť není v souladu s právem EU.³ Sankce za porušení zákazu diskriminace by totiž měly být účinné, přiměřené a odrazující, čehož lze bez náhrady nemajetkové újmy mnohdy dosáhnout jen stěží. (Blíže viz s. 26.)

4. Při dokazování využívejte audio a video nahrávky.

Diskriminační jednání často probíhá pouze ústně, a audio nebo video nahrávky tak mohou představovat stěžejní důkaz. Pokud byly pořízeny v souladu se zákonem a judikaturou (např. nejde o projev čistě osobní povahy), jejich přípustnost v civilním soudním řízení nebývá problematická. (Blíže viz s. 29.)

5. Upozorňujte na sdílení důkazního břemene.

Obětem diskriminace pomáhá ustanovení § 133a občanského soudního řádu o sdílení důkazního břemene, díky němuž musí protistrana prokazovat, že nerovné zacházení nesouviselo s tvrzeným diskriminačním důvodem. Advokáti a advokátky by tedy měli soud na aplikaci tohoto ustanovení upozorňovat. Zároveň je vhodné snažit se dopředu předvídat, jakým způsobem se bude protistrana bránit. (Blíže viz s. 29.)

6. Při soudním řízení myslete na soudce.

Diskriminační spory mohou být pro vytížené soudce náročné, protože se s nimi běžně nesetkávají. Tím se otevírá velký prostor pro argumentaci advokátů a advokátek, v níž

---

³ Blíže viz *Diskriminace v ČR: oběť diskriminace a její překážky v přístupu ke spravedlnosti*, op. cit., s. 98-101.

soudcům daný případ srozumitelně předeštrou. Je proto třeba dát si záležet na přesvědčivosti písemných podání i vystupování na ústním jednání. (Blíže viz s. 31.)

7. Podle potřeby spolupracujte s dalšími subjekty.

Diskriminační spory mohou být komplikované a mnohdy vyžadují interdisciplinární přístup, přičemž ne na vše musí člověk stačit sám. Velkou pomocí tak může být spolupráce s dalšími subjekty, ať už s kolegy, neziskovými organizacemi či veřejným ochráncem práv. Síťovat se a budovat kontakty v odborné komunitě se vyplatí. (Blíže viz s. 34.)

8. S klientem komunikujte efektivně a citlivě.

Každá oběť diskriminace je jiná, ale často se nacházejí ve velmi složité situaci, která je pro ně psychicky náročná. Advokáti a advokátky by tedy měli k obětem diskriminace přistupovat empaticky a zohledňovat jejich potřeby. Za tímto účelem je vhodné rozvíjet měkké dovednosti, mezi něž schopnost efektivní komunikace nepochybně patří. (Blíže viz s. 36.)

9. Buďte předem připraveni na komunikaci s médii.

Diskriminační spory mohou být společensky kontroverzní, což vzbuzuje zájem médií. Na ten by měli být advokáti a advokátky připraveni (přínosné je například absolvování mediálního tréninku). Společně s klientem se pak mohou rozhodnout, jak budou na případnou medializaci sporu reagovat. (Blíže viz s. 39.)

10. Počítejte s vyšší náročností diskriminačních sporů.

Zastupování oběti diskriminace není pro advokáty a advokátky lehký úkol a diskriminační spory mohou být odborně, časově i lidsky náročné. To je vhodné mít na paměti již při převzetí případu a ponechat si dostatek času na přípravu.

11. Vzdělávejte se v antidiskriminačním právu.

Antidiskriminační právo představuje komplikovanou a dynamicky se rozvíjející oblast. Průběžné vzdělávání tak může advokátům a advokátkám při zastupování obětí diskriminace ulehčit práci. Pravidelné vzdělávací akce pořádá například veřejný ochránce práv ve spolupráci s Pro bono aliancí, v zahraničí pak Evropská akademie práva (ERA).

12. Sledujte činnost veřejného ochránce práv.

Již 10 let působí veřejný ochránce práv na poli prosazování práva na rovné zacházení a zákazu diskriminace. Za tu dobu se vyjádřil k mnoha případům diskriminace, které jsou zveřejněny na jeho webových stránkách v evidenci stanovisek ochránce. Kromě toho vznikly další publikace (doporučení, výzkumy, sborníky apod.) a proběhlo mnoho vzdělávacích a osvětových akcí. Všechny tyto aktivity mohou být pro advokáty a advokátky užitečnými zdroji informací a jsou navíc bezplatné.

13. Myslete strategicky.

V oblasti diskriminace je důležité po konzultaci s klientem důkladně zvážit, čeho a jakým způsobem lze dosáhnout. Diskriminační spory mají navíc často kromě dopadu na konkrétní oběť rovněž obecnější přesah. Je proto třeba o nich uvažovat strategicky a postupovat promyšleně.

Spolupráce veřejného ochránce práv s advokáty a advokátkami

Základním kamenem vztahu veřejného ochránce práv s advokáty a advokátkami je memorandum o spolupráci s Pro bono aliancí ve věcech bezplatné právní pomoci stěžovatelům (zejména ve věcech diskriminace), které bylo uzavřeno v roce 2012. Primárním předmětem uvedeného memoranda je vzájemná spolupráce mezi stranami při poskytování bezplatné právní pomoci ve prospěch stěžovatelů, u nichž ochránce shledá, že v jejich případě došlo k diskriminaci. Tímto způsobem může ochránce k zprostředkování právní pomoci předat až sedm případů ročně. Konkrétní právní pomoc pak poskytuje advokát nebo advokátka spolupracující s Pro bono aliancí a do jejich vztahu s klientem již ochránce nikterak nevstupuje. Může však advokátům a advokátkám poskytovat součinnost v podobě hmotněprávního hodnocení diskriminačního jednání včetně analýzy související judikatury a dosavadních stanovisek ochránce.

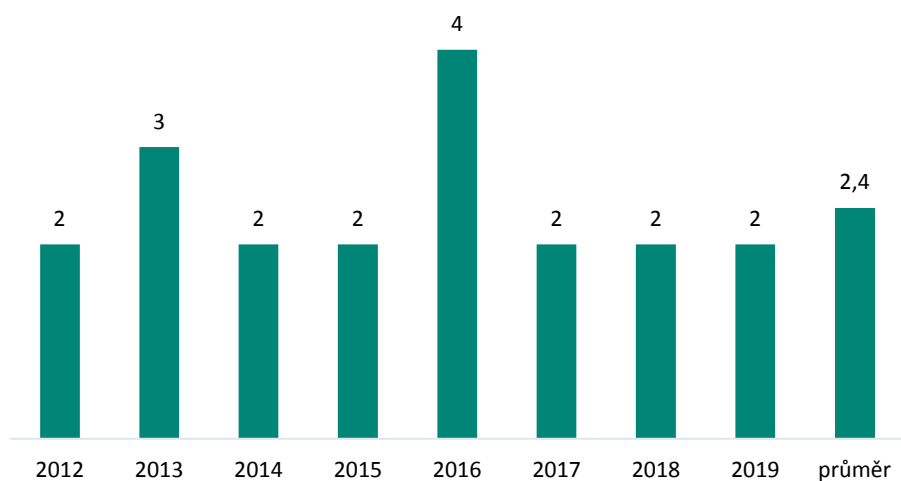
Během necelých osmi let spolupráce jsme takto Pro bono alianci předali celkem 19 případů, v průměru tedy 2-3 případy ročně. Nejčastěji šlo o diskriminaci v oblasti práce a zaměstnání nebo v oblasti bydlení a z diskriminačních důvodů uvedených v antidiskriminačním zákoně bylo s převahou nejvíce zastoupeno zdravotní postižení. Většina případů (8) skončila pro stěžovatele úspěchem, který vedle jednoho soudního rozhodnutí vždy spočíval ve smírném řešení sporu. Naopak v případech, kde se nepodařilo pro stěžovatele dosáhnout pozitivního výsledku (6), se téměř vždy jednalo o rozhodnutí samotných stěžovatelů, kteří se z nejrůznějších důvodů rozhodli nepodnikat další právní kroky.

Z případů předaných k bezplatnému právnímu zastoupení jednoznačně vyplývá, že pomoc advokáta nebo advokátky je pro oběť diskriminace klíčová. I tam, kde stěžovatelé dlouho nemohli ničeho dosáhnout, se přístup protistrany po intervenci advokáta či advokátky změnil a bylo možné nalézt prostor pro společné jednání o nápravě. Právě smírné řešení se pak ukázalo jako nejefektivnější způsob, jak se oběť diskriminace může poměrně rychle a s menšími náklady domoci svých práv. Naopak problémem, se kterým se advokáti a advokátky setkávali, byla ztráta motivace stěžovatelů nabízenou právní pomocí využít.

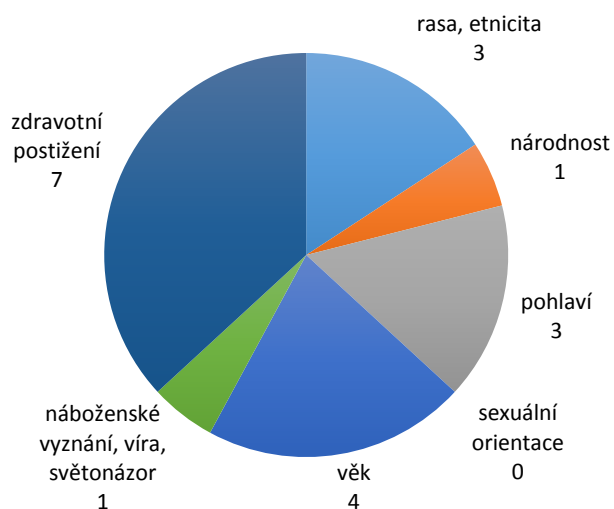
Kromě předávání případů diskriminace spolupracujeme s advokáty a advokátkami také dalšími způsoby. Zejména pro ně společně s Pro bono aliancí několikrát do roka připravujeme školení ohledně diskriminace a souvisejících témat. Pořádáme také další osvětové akce, na nichž je účast advokátů a advokátek vítána. Užitečné informace pak advokáti a advokátky mohou čerpat z veřejně přístupných stanovisek ochránce ve věcech diskriminace nebo z našich dalších publikací (zejména doporučení, výzkumů a sborníků). V neposlední řadě jsme otevřeni odborné konzultaci k právním otázkám, s nimiž se advokáti a advokátky při zastupování obětí diskriminace setkávají.

Počet případů v letech 2012–2019

Počet případů dle diskriminačních důvodů

Výsledek			
úspěch	smírné řešení	mimosoudní dohoda	4
		dohoda po podání žaloby	3
	soudní rozhodnutí		1
neúspěch	rozhodnutí stěžovatele		5
	soudní rozhodnutí		1
neskončeno	běží soudní řízení		3
	převzato advokátem		2

Případy veřejného ochránce práv předané Pro bono alianci

Zákaz přepravy psa se speciálním výcvikem v městské hromadné dopravě (sp. zn. [189/2011/DIS](#))

Na ochránce se obrátili stěžovatelé se zrakovým postižením, kterým řidiči dopravního podniku s odvoláním na přepravní řád neumožňovali přepravu v doprovodu psa se speciálním výcvikem, pokud neměl náhubek. Avšak náhubek výrazně omezuje pomoc, kterou pes může osobám se zrakovým postižením poskytnout.

Ochránce konstatoval, že bezvýjimečná povinnost opatřovat speciálně vycvičené psy náhubkem představuje nepřímou diskriminaci osob se zdravotním postižením. U psa se speciálním výcvikem, který je neoddělitelnou součástí osoby se zdravotním postižením, postrádá povinnost nosit náhubek opodstatnění, a dopravce proto musí umožnit přepravu takových psů bez náhubku.

Jelikož dopravní podnik odmítl zjednat nápravu, ujal se případu pro bono advokát. Ten vyzval dopravní podnik, aby výslovně zakotvil do smluvních přepravních podmínek výjimku pro psy se speciálním výcvikem. Dopravní podnik v reakci na výzvu advokáta požadovanou změnu provedl a stěžovatelům se písemně omluvil.

Odmítnutí uchazeče o fyzicky náročnou práci řidiče z důvodu věku (sp. zn. [199/2011/DIS](#))

Stěžovatel (62 let) se ucházel o práci řidiče nákladního auta. Když se zaměstnavatel dozvěděl o jeho věku, stěžovatele na volné místo řidiče nepřijal s odkazem na velkou fyzickou náročnost práce. Zaměstnavatel opakovaně argumentoval tím, že právě kvůli fyzické náročnosti není práce vhodná pro starší uchazeče.

Stěžovatel se obrátil na ochránce, který dospěl k závěru, že zaměstnavatel se dopustil přímé diskriminace z důvodu věku. Přiměřenou fyzickou zdatnost zaměstnance lze považovat za zcela legitimní požadavek zaměstnavatele. Závěr o fyzické zdatnosti uchazeče o zaměstnání však nelze učinit pouze na základě jeho věku. Ačkoli je s věkem objektivně spjat úbytek fyzických sil, neplatí to automaticky v každém případě, a fyzickou zdatnost je proto třeba hodnotit podle individuálních schopností a možností daného uchazeče.

Advokát zprostředkovaný Pro bono aliancí vyjednal se zaměstnavatelem mimosoudní řešení sporu. Zaměstnavatel stěžovateli zaplatil náhradu nemajetkové újmy ve výši 80 000 Kč.

Nepřiznání odškodnění pojišťovnou z důvodu věku (sp. zn. [110/2012/DIS](#))

Stěžovateli (61 let), který utrpěl zranění oka, pojišťovna odmítala přiznat odškodnění, a proto se obrátil na ochránce. Svůj postoj pojišťovna odůvodnila mimo jiné tím, že vzhledem k věku stěžovatele nemůže být kompenzována ztráta schopnosti oka zaostřit.

Ochránce uzavřel, že zdravotní posudek stěžovatele nezpochybnil pouhým způsobem příčinu poruchy zaostření oka, ale pouze konstatoval, že míra poškození je vzhledem k věku nevýznamná. Mladšímu stěžovateli by tedy při stejném úrazu odškodnění bylo poskytnuto. Jelikož pojišťovna kvůli stěžovateli věku jeho poruchu zaostření oka při stanovení odškodnění nezohlednila, dopustila se podle názoru ochránce přímé diskriminace z důvodu věku.

Pro bono aliance zprostředkovala stěžovateli advokáta, avšak stěžovatel nakonec žalobu nepodal, neboť se obával možné prohry a související povinnosti platit náhradu nákladů protistrany.

Odepření lázeňských služeb těhotné ženě (sp. zn. [122/2012/DIS](#))

Na ochránce se obrátila stěžovatelka, které byly při pobytu v lázních odepřeny jakékoli lázeňské služby spojené s léčebnými procedurami, protože byla těhotná. Dotčená lázeňská společnost totiž těhotným ženám poskytovala výhradně služby ubytovací, stravovací a kulturní.

Ochránce dospěl k závěru, že se jednalo o přímou diskriminaci z důvodu těhotenství (resp. pohlaví), neboť těhotné ženy nelze zcela vyloučit z poskytování služeb. Odepřít služby těhotné ženě je možné pouze v případě, že je k tomu dáno legitimní ospravedlnění – např. kdyby konkrétní lázeňská procedura mohla ohrozit zdravotní stav nebo těhotenství této ženy. Paušální vyloučení z poskytování služeb však nelze považovat za přiměřené a nezbytné opatření.

Případu se ujal zprostředkovaný pro bono advokát, který za stěžovatelku podal stížnost na lázeňskou společnost a následně s ní vyjednal smírné řešení. Stěžovatelka obdržela omluvu a náhradu nákladů vynaložených na pobyt v lázních ve výši 2 500 Kč.

Diskriminace z důvodu věku při výběrovém řízení (sp. zn. [151/2012/DIS](#))

Stěžovatel (56 let) se opakovaně ucházel o zaměstnání, ale ve výběrových řízeních nebyl úspěšný, přestože podle svého názoru splňoval všechna požadovaná kritéria. Svůj neúspěch tudíž přičítal diskriminaci z důvodu věku, a proto se obrátil na ochránce, aby jeho případ zhodnotil z pohledu práva na rovné zacházení.

Podle ochránce je na zaměstnavateli, aby řádně uchovával veškeré relevantní podklady z výběrového řízení tak, aby byl schopen vyvrátit případné podezření z diskriminačního jednání. Jestliže zaměstnavatel takovými podklady nedisponuje, případně jimi není schopen podezření z diskriminace vyvrátit, neunes v soudním řízení důkazní břemeno. V případě stěžovatele byla zjištěna dostatečná pro tzv. sdílení důkazního břemene, a ochránce mu tedy mimo jiné sdělil, že by se mohl se svou věcí obrátit na soud.

Pro bono aliance zprostředkovala stěžovateli bezplatné zastoupení advokátem. Stěžovatel se však nakonec rozhodl antidiskriminační žalobu nepodat.

Změna rodného čísla s ohledem na pohlavní identifikaci osoby (sp. zn. [206/2012/DIS](#))

Ochránce obdržel podnět od osoby, která se již od narození neidentifikuje s administrativně přiřazeným mužským pohlavím, a proto požadovala změnu rodného čísla na neutrální, nebo alespoň ženské. Ministerstvo vnitřní věci odmítlo tuto změnu provést, protože nebyla naplněna zákonná podmínka, a to podstoupení chirurgické změny pohlaví.

Ochránce neshledal pochybení ministerstva, neboť to postupovalo v souladu se zákony. Nepříznivá situace stěžovatelky je vyvolána samotnou právní úpravou, jejíž případný rozpor s ústavním pořádkem může posoudit jedině Ústavní soud.

Zastoupena zprostředkovaným pro bono advokátem podala stěžovatelka správní žalobu ke krajskému soudu, který žalobu zamítl. Neúspěšná byla také kasační stížnost stěžovatelky k Nejvyššímu správnímu soudu. Stěžovatelka se v současné době brání podáním ústavní stížnosti.

Zrušení výběrového řízení na uzavření nájemní smlouvy k obecnímu bytu bez udání důvodu (sp. zn. [233/2012/DIS](#))

Na ochránce se obrátila stěžovatelka, která se ucházela o obecní byt, splnila všechny podmínky výběrového řízení a učinila nejvyšší nabídku nájemného. Přesto s ní nájemní smlouva nebyla uzavřena, protože rada města výběrové řízení na daný byt bez uvedení důvodu zrušila. Stěžovatelka měla za to, že pravým důvodem pro zrušení výběrového řízení byl její romský původ.

Ochránce konstatoval, že by se mohlo jednat o přímou diskriminaci z důvodu etnického původu. Skutečnost, že výběrové řízení na uzavření nájemní smlouvy bylo zrušeno bez udání důvodu pouze v případě stěžovatelky, která při splnění všech podmínek výběrového řízení

učinila nejvyšší nabídku nájemného, a zároveň je romského původu, postačí pro tvrzení o nerovném zacházení v přístupu k bydlení a pro přenos důkazního břemene v případném soudním řízení.

Případu se ujal zprostředkovaný pro bono advokát, který podal žalobu na město. Během soudního řízení se povedlo vyjednat dohodu o smírném řešení sporu. Město se stěžovatelkou uzavřelo nájemní smlouvu k požadovanému obecnímu bytu a výměnou za to vzala stěžovatelka svou žalobu zpět.

Odmítnutí pronajmout obecní byt nevidomému žadateli (sp. zn. 169/2013/DIS)

Nevidomý stěžovatel, trpící i jinými zdravotními problémy, se ve výběrovém řízení ucházel o obecní byt. Přestože podal nejvyšší nabídku, byt mu nebyl přidělen. Svůj postup dané město zdůvodnilo tím, že předmětný byt nesplňuje technické požadavky bezbariérového užívání staveb, a pro stěžovatele by tedy byl nevhodný. Stěžovatel se následně s podnětem obrátil na ochránce.

Ochránce v postupu města shledal přímou diskriminaci na základě zdravotního postižení, neboť stěžovatel byl znevýhodněn v přístupu k bydlení proto, že je nevidomý. Otázka případné nevhodnosti bytu pro osoby se zdravotním postižením je přitom zcela bez významu. V této souvislosti město není oprávněno hodnotit zdravotní postižení žadatele o byt nebo jeho schopnost byt užívat.

Díky zastoupení pro bono advokátem stěžovatel podal antidiskriminační žalobu na město. Soud v prvním i ve druhém stupni dospěl k závěru, že jednání města představovalo přímou diskriminaci. Stěžovatel se tak domohl zveřejnění omluvy a přiměřeného zadostiučinění ve výši 50 000 Kč. Soud stěžovateli nepřiznal pouze právo na uzavření nájemní smlouvy k předmětnému nebo podobnému bytu, jelikož by byla nepřípustně dotčena práva třetích osob.

Zákaz nošení muslimského šátku ve škole (sp. zn. 173/2013/DIS)

Ochránce posuzoval případ stěžovatelky muslimského vyznání, která zanechala studia na střední škole, neboť školní řád zapovídal nošení jakýchkoli pokrývek hlavy, včetně muslimského šátku hidžábu. Stěžovatelka tento zákaz pociťovala jako zásah do své náboženské svobody.

V daném ustanovení školního řádu spatřoval ochránce nepřímou diskriminaci z důvodu náboženského vyznání. Neutrálně formulované ustanovení totiž zasáhlo do svobody stěžovatelky projevit náboženské přesvědčení nošením muslimského šátku jakožto náboženského symbolu. Pro takové opatření přitom v rámci teoretického vyučování neexistuje legitimní cíl a v případě tělesné výchovy není dané opatření přiměřené a nezbytné. Naopak při výkonu ošetřovatelské praxe s nutností použití ochranných pomůcek lze nošení muslimského šátku omezit.

Stěžovatelka s pomocí pro bono advokátky podala antidiskriminační žalobu, v níž od školy požadovala omluvu a náhradu nemajetkové újmy v penězích. U nižších soudů neuspěla a v současné době ve věci probíhá řízení o dovolání u Nejvyššího soudu.

Nepřidělení bezbariérového bytu žadateli se zdravotním postižením (sp. zn. [1307/2014/VOP](#))

Na ochránce se obrátil stěžovatel, který si pronajímal byt v domě s pečovatelskou službou, jehož zřizovatelem bylo město. Stěžovatel však nemohl byt nadále obývat, protože jeho zdravotní stav omezující jeho pohyblivost mu znemožnil vyjít schody do druhého podlaží, kde se byt nacházel. Žádal proto několikrát o uzavření nájemní smlouvy k jinému bytu, ale rada města jeho žádosti opakovaně zamítala.

Ochránce dospěl k závěru, že město se vůči stěžovateli dopustilo nepřímé diskriminace, když nepřijalo přiměřené opatření ve smyslu antidiskriminačního zákona. Takovým přiměřeným opatřením mohlo být uzavření nájemní smlouvy na bezbariérový obecní byt, což by pro město nepředstavovalo nepřiměřené zatížení. Přestože město mělo takový byt k dispozici, stěžovateli jej nepřidělilo.

Pro bono aliance zprostředkovala stěžovateli právní pomoc advokátky, která za něj podala antidiskriminační žalobu k soudu. Zároveň však neustále komunikovala s právníkem města, díky čemuž se nakonec podařilo sjednat dohodu. Stěžovatel vzal žalobu zpět a město s ním uzavřelo nájemní smlouvu k požadovanému bezbariérovému bytu.

Titulky v televizním zpravodajství (sp. zn. [44/2015/DIS](#))

Na ochránce se obrátila nezisková organizace, která sdružuje nevidomé a slabozraké osoby, s podnětem, že veřejnoprávní televize pro překlad cizojazyčných vstupů ve zpravodajských relacích používá pouze titulky, a nikoli čtený překlad. To znepřístupňuje obsah sdělení nevidomým, osobám s jiným zrakovým postižením nebo osobám s poruchami čtení.

Podle ochránce se jedná o nepřímou diskriminaci osob se zrakovým postižením, které zdánlivě neutrální praxe televize bez legitimního ospravedlnění znevýhodňuje. Ochránce proto doporučil televizi, aby v zájmu zajištění přístupnosti vysílání upustila od titulkování cizojazyčných promluv.

Protože televize nezjedнала nápravu, ochránce případ předal Pro bono alianci, která zprostředkovala právní zastoupení advokátem. S jeho pomocí podal zástupce dotčené neziskové organizace antidiskriminační žalobu. V průběhu soudního řízení nakonec bylo dosaženo dohody a žaloba byla vzata zpět.

Diskriminační podmínky pro zaměstnance starší 65 let (sp. zn. [898/2015/VOP](#))

Zaměstnavatel působící ve vědecké sféře aplikoval pravidla, podle nichž se zaměstnanci staršími 65 let uzavíral převážně smlouvy na dobu určitou a jejich mzdu hradil z podstatné části z grantových (a tedy omezených) prostředků. V návaznosti na to docházelo ke krácení úvazků takových zaměstnanců. S mladšími zaměstnanci však zaměstnavatel uzavíral smlouvy na dobu neurčitou s plným úvazkem a jejich mzdu hradil z větší části z jistějších, institucionálních prostředků. Jeden z takto znevýhodněných starších zaměstnanců se obrátil na ochránce.

Ochránce uzavřel, že zaměstnavatel se dopustil přímé diskriminace z důvodu věku, neboť nepřipustně znevýhodnil zaměstnance starší 65 let. Ti měli oproti mladším zaměstnancům

menší jistotu ohledně trvání svého pracovního poměru a stability příjmu v budoucnu. Pro konstatování, že došlo k diskriminaci, přitom není rozhodující, zda zaměstnavatel tímto způsobem jednal úmyslně, či nikoli.

Stěžovatel zvažoval podání antidiskriminační žaloby a pro tyto účely ochránce oslovil Pro bono alianci se žádostí o zprostředkování právního zastoupení. Z osobních a pracovních důvodů se ale stěžovatel nakonec rozhodl žalobu nepodat.

Zajištění videotelefonu pro neslyšící členku bytového družstva (sp. zn. [2587/2015/VOP](#))

Ochránce se zabýval případem neslyšící stěžovatelky žijící v družstevním bytě se svým synem, který je rovněž neslyšící. Systém domovních zvonků v domě umožňoval připojení videotelefonu namísto audiotelefonu nevhodného pro potřeby neslyšících. Bytové družstvo však s odkazem na přílišné náklady odmítlo videotelefon pořídit a proplatilo pouze světelnou signalizaci.

Ochránce případ posoudil tak, že bytové družstvo se jako poskytovatel služby dopustilo nepřímé diskriminace, když pro stěžovatelku a jejího syna nepřijalo přiměřené opatření podle antidiskriminačního zákona. Pořízení videotelefonu takovým přiměřeným opatřením může být, neboť neslyšícím umožňuje využívat domovní zvonky kvalitativně stejně, jako to audiotelefon umožňuje slyšícím členům družstva. Zároveň by pořízení videotelefonu pro družstvo nepředstavovalo nepřiměřené zatížení.

Stěžovatelce byla zprostředkována právní pomoc pro bono advokátky. Té se po zaslání předžalobní výzvy a náročném jednání podařilo dosáhnout mimosoudní dohody s bytovým družstvem, které nakonec schválilo zakoupení videotelefonu.

Zajištění asistenta pedagoga pro žáka se zdravotním postižením (sp. zn. [5105/2015/VOP](#))

Na ochránce se obrátil stěžovatel, který namítal diskriminaci svého syna v oblasti vzdělávání. Syn stěžovatele je dítětem se zdravotním postižením, kterému školské poradenské zařízení doporučilo integraci ve škole za účasti asistenta pedagoga. Krajský úřad na žádost ředitele školy udělil se zřízením funkce asistenta pedagoga souhlas, avšak prostředky na jeho financování přidělil tak, že nepostačovaly na pokrytí jeho činnosti v potřebném rozsahu hodin. Ve výsledku začala funkci asistenta pedagoga vykonávat manželka stěžovatele, díky čemuž bylo možné zajistit asistenci na celé vyučování.

Ve své zprávě ochránce konstatoval, že škola se dopouští nepřímé diskriminace osoby se zdravotním postižením, pokud se neprokáže, že skutečně vyvinula veškeré možné úsilí, aby zajistila přiměřené opatření v podobě asistenta pedagoga (včetně jeho náležitého finančního pokrytí). Krajský úřad by však neměl rezignovat na své závazky pouhým odkazem na primární odpovědnost školy za zajištění dostatku finančních prostředků na pokrytí služeb asistenta pedagoga.

Jelikož se stěžovatel rozhodl obrátit na soud, předal ochránce případ Pro bono alianci ke zprostředkování bezplatného právního zastoupení. Advokát poté v zastoupení stěžovatele podal antidiskriminační žalobu, o níž v současnosti probíhá řízení u okresního soudu.

Diskriminace duchovního církví (sp. zn. [810/2016/VOP](#))

Na ochránce se obrátil duchovní, který namítal diskriminaci ze strany církve jako jeho zaměstnavatele. Tvrdil, že v církvi opakovaně čelil slovním rasistickým útokům, protože je Rom. Když svého nadřízeného požádal o zásah a zamezení těmto útokům, nadřízený stěžovatele odvolal z vedoucí pozice, kterou do té doby zastával.

V rámci metodické pomoci ochránce věc stěžovatele předal Pro bono alianci, jelikož podle antidiskriminačního zákona by slovní útoky bylo možné kvalifikovat jako obtěžování a následné jednání nadřízeného jako pronásledování. Konečné posouzení by však náleželo soudu na základě provedeného dokazování. I přes ústavně garantované právo církve na vnitřní autonomii by podle ochránce bylo možné v daném případě podat civilní žalobu proti církvi, protože výjimka z rovného zacházení při zaměstnávání duchovních se nevztahuje k diskriminačnímu důvodu rasy a etnického původu.

Pro bono aliance stěžovateli zprostředkovala bezplatnou právní pomoc advokáta, ale po konzultaci s ním se stěžovatel rozhodl antidiskriminační žalobu nepodat. Hlavní původci rasistických útoků byli totiž z církve propuštěni a stěžovatel nechtěl riskovat ztrátu zaměstnání a možnosti bydlení ve služebním bytě.

Podmínka trvalého pobytu pro žadatele o seniorské bydlení (sp. zn. [4459/2016/VOP](#))

Městská část mezi podmínky stanovené pro žadatele o seniorské bydlení v její správě zařadila požadavek na nepřetržitý trvalý pobyt občana na jejím území po dobu pěti let. Tuto podmínku stěžovatel nesplňoval, protože má slovenskou státní příslušnost.

Podmínka nepřetržitého trvalého pobytu na území městské části je podle ochránce v rozporu se zákazem diskriminace podle práva Evropské unie a může současně založit nepřímou diskriminaci z důvodu národnosti podle antidiskriminačního zákona. Pokud totiž městská část stanoví takovou podmínku, fakticky tím vyloučí všechny žadatele jiné státní příslušnosti než české, neboť podmínka pětiletého trvalého pobytu je pro ně nesplnitelná.

Po obdržení závěrů ochránce změnila městská část podmínky pro žadatele o seniorské bydlení tak, aby již nedocházelo k diskriminaci. Stěžovateli však byt nepřidělila, ačkoli splňoval všechny podmínky. Ochránce ve spolupráci s Pro bono aliancí proto zprostředkoval stěžovateli advokáta, který byl ochoten se případem zabývat pro bono. Spolupráci s ním však nakonec stěžovatel odmítl, jelikož vzhledem ke svým majetkovým poměrům nebyl schopen platit ani hotové výdaje advokáta.

Převedení zaměstnance k výkonu práce v jiném místě (sp. zn. [7571/2017/VOP](#))

Stěžovatel pracoval ve věznici, která byla vzdálena více než 300 km od jeho bydliště, a musel tedy do zaměstnání každý týden dojíždět. Protože zdravotní stav mu další dojíždění už neumožňoval, požádal o převedení do věznice blíže svému bydlišti. Ředitel věznice, kam měl být stěžovatel převeden, k tomu však nedal souhlas, přestože na danou pozici věznice průběžně sháněla nové zaměstnance. Z okolností přitom vyplynulo, že ke ztrátě zájmu o převedení zaměstnance došlo poté, co se věznice dozvěděla informace o stěžovatelově věku (60 let) a zdravotním stavu (dlouhodobé problémy se zády). Protože zaměstnavatel

neumožnil stěžovateli změnu místa výkonu práce, byl stěžovatel nakonec donucen ukončit pracovní poměr dohodou.

Ochránce šetřením shledal, že zaměstnavatel se dopustil přímé diskriminace stěžovatele z důvodu věku a zdravotního postižení. Současně ochránce zjistil také nepřímou diskriminaci ve formě neprovedení přiměřeného opatření ve prospěch osoby se zdravotním postižením. Tato nepřímá diskriminace spočívala v tom, že zaměstnavatel neumožnil převedení stěžovatele na jiné pracovní místo a stěžovatel v důsledku toho přišel o zaměstnání.

Stěžovatel si přál podat antidiskriminační žalobu, proto ochránce případ předal Pro bono alianci ke zprostředkování bezplatné právní pomoci. Případu se nedávno ujal advokát a zaslal zaměstnavateli předžalobní výzvu s požadavkem náhrady škody za ztrátu výdělku a náhrady nemajetkové újmy.

Propuštění těhotné zaměstnankyně ve zkušební době (sp. zn. 3126/2018/VOP)

Stěžovatelka byla přijata do pracovního poměru u zaměstnavatele, u něhož již v minulosti pracovala na jiné pozici. V pracovní smlouvě byla sjednána zkušební doba v délce tří měsíců a během této doby stěžovatelka otěhotněla. Když to oznámila zaměstnavateli, bez udání důvodu zrušil její pracovní poměr ve zkušební době. Podle stěžovatelky se jednalo o diskriminaci z důvodu těhotenství, a proto se obrátila na ochránce.

Ochránce případ stěžovatelky vyhodnotil jako přímou diskriminaci z důvodu pohlaví, resp. těhotenství. Zároveň vyvstala otázka, zda český zákoník práce, který umožňuje propuštění těhotné zaměstnankyně ve zkušební době, není v rozporu se směrnicí Evropské unie.

Ochránce tedy předal věc Pro bono alianci, která stěžovatelce zprostředkovala pomoc advokáta. Ten po neúspěšné výzvě zaměstnavateli podal žalobu na určení neplatnosti zrušení pracovního poměru ve zkušební době a na uspokojení nároků z titulu diskriminace. V současnosti ve věci probíhá řízení u okresního soudu.

Slovní útoky související s etnicitou (sp. zn. 6091/2018/VOP)

Na ochránce se obrátila stěžovatelka, která byla vystavena slovním útokům souvisejícím s její etnicitou ze strany ředitele bytového družstva, který o ní (i do médií) hovořil jako o „prolhané cikánce“ a podobně.

Vzhledem k dřívější komunikaci s vedením bytového družstva se ochránce domníval, že kroky z jeho strany by nebyly efektivní. Případ by nadto mohl být strategický, protože soud by mohl vyjasnit, co je již za hranicí svobody slova či oprávněné kritiky a představuje nepřípustný zásah do práva na ochranu osobnosti. Ochránce se tedy rozhodl nevydávat zprávu, ale poskytnout stěžovatelce metodickou pomoc a předat věc advokátovi.

Díky Pro bono alianci bylo možné stěžovatelce zprostředkovat advokátku, která převzala právní zastoupení a zaslala protistraně předžalobní výzvu.

Zkušenosti advokátů a advokátek se zastupováním oběti diskriminace

---

V rámci přípravy tohoto doporučení jsme provedli výzkumné šetření, jehož cílem bylo prozkoumat zkušenosti advokátů a advokátek se zastupováním obětí diskriminace. Výstupem je následující text, který nabízí analýzu sesbíraných poznatků.

Metodou sběru dat byly polostrukturované rozhovory s šesti vybranými advokáty a advokátkami. Použití této kvalitativní metody umožňuje podrobný vhled do jejich jedinečných zkušeností a poznatků, které mohou sloužit jako inspirace a cenný zdroj rad pro další kolegy a kolegyně z řad advokacie.

Hlavním kritériem výběru respondentů byla předchozí zkušenost se zastupováním obětí diskriminace. Vybrali jsme advokáty a advokátky, u nichž nám bylo známo, že řešili větší množství případů týkajících se diskriminace. Jde tedy o skupinu advokátů a advokátek, kteří se v této oblasti aktivně angažují. Zkoumaný vzorek tvořili čtyři muži a dvě ženy různého věku (30–49 let) a s rozdílnými profesními zkušenostmi i délkou advokátní praxe (od koncipientury po dlouholetý výkon advokacie). Někteří řešili jednotky diskriminačních kauz, jiní až desítky. Respondenti a respondentky rovněž pocházejí z různých měst, ačkoli nejvíce z nich vykonává advokacii v Praze.

Vybrané advokáty a advokátky oslovila veřejná ochránkyně práv formou dopisu a požádala je o účast na výzkumném šetření, přičemž všichni této prosbě vyhověli. Rozhovory vedly zaměstnankyně Kanceláře veřejného ochránce práv (právničky ve spolupráci se socioložkou) během června a července 2019 a jejich délka se pohybovala mezi 60 a 90 minutami. Struktura rozhovoru byla nastavena tak, aby bylo pomocí otázek možné projít postupně celým procesem řešení případu diskriminace od jeho převzetí, volby strategie a předsoudní fáze až k průběhu soudního řízení. Rozhovory byly se souhlasem respondentů nahrávány na diktafon pro potřeby dalšího zpracování. Přepisy nahrávek jsme následně podrobili tematické analýze. Respondenti a respondentky, stejně jako jejich klienti, jsou v dalším textu anonymizováni.

Následující kapitoly jsou věnovány shrnutí hlavních zjištění. Popisují, jaké mají respondenti a respondentky zkušenosti se smírným řešením diskriminačních sporů (1), z jakých zdrojů čerpají při přípravě a argumentaci (2), jak píšou antidiskriminační žaloby (3), jaká specifika vnímají při dokazování (4), s jakým přístupem se setkávají u soudů a soudců (5), zda využívají možnosti spolupráce s jinými subjekty (6) a co je v případech diskriminace důležité při komunikaci (7).

1. Smírné řešení

Respondenti a respondentky se shodovali v tom, že se diskriminační spory snaží primárně řešit smírně. Vede je k tomu přesvědčení, že dohoda je pro klienta zpravidla efektivnějším řešením než soudní řízení. To totiž bývá dlouhé, náročné a finančně nákladné a jeho

výsledek je navíc vždy značně nejistý. Klienti proto mimosoudní řešení sporu většinou preferují, pokud je možné ho dosáhnout. Kromě toho i ustanovení občanského soudního řádu, podle něhož představuje zaslání předžalobní výzvy podmínku přiznání nákladů řízení, někteří respondenti a respondentky chápou jako pobídku k předsoudnímu vyjednávání mezi stranami.

Ačkoli výhody smírného řešení sporů jednoznačně převažovaly, respondenti a respondentky zmiňovali i některá možná negativa. Klient zejména nedostane soudní rozhodnutí, které by autoritativně potvrzovalo, že se stal obětí diskriminace, ačkoli právě takové uznání zásahu do jeho práv pro něj může být psychologicky významné. Zároveň pak soud nemá příležitost věc právně zhodnotit, a tudíž nevzniká nová judikatura, z níž by bylo možné čerpat v obdobných kauzách. V ojedinělých případech může také jednání stran vést i k vyhocení vzájemných vztahů.

Ale já velmi často vidím, že ta druhá strana ve snaze se obhájit říká věci, který tu oběť diskriminace ještě víc naštvoou. Že z pozice klasického právníka, kterej odpovídá na předžalobní výzvu je samozřejmě standardní odpověď jako: „Popíráme všechno, nic jsme neudělali a nic se nestalo.“ Ale myslím si, že je dobrý si uvědomovat, že někdy právě takový rezolutní prohlášení může [...] tu oběť diskriminace vést k tomu, že to bude řešit dál a že se opravdu rozhodne tu žalobu podat. (Advokát 2)

Snahy o smírné řešení sporů jsou různě úspěšné, přičemž záleží na okolnostech každého jednotlivého případu. Respondentům a respondentkám se však dohody ke spokojenosti klienta podařilo dosáhnout v nemalém množství případů. Tam, kde nebyli úspěšní, jako důvody uváděli například neochotu protistrany přiznat chybu nebo nepřekonatelné rozdíly v požadavcích obou stran. U obětí diskriminace se mimo jiné může projevat i určitá zásadovost, která nakonec vede až k soudnímu řízení. Nicméně i jednání, které neskončí dohodou, může přinášet určité benefity pro klienta (např. získání informací od protistrany či rozptýlení jejích prvotních obav z diskriminačního sporu).

Ale tady odvolací soud, kde ten případ skončil, tu [protistranu] dotlačil k tomu, že nám aspoň nabídli omluvu, kde nebylo slovo diskriminace, ale že se omlouvají za komunikační šum a tak podobně. A to jsme se s klientkou rozhodli, že odmítneme, že radši prohrajeme, než abysme přistoupili na něco, co šlo úplně mimo to jádro toho našeho požadavku. Takže určitá míra zásadovosti, určitá míra snahy nedohodnout se za každou cenu bych řekl, že tam určitě je. (Advokát 2)

No, tam je samozřejmě dobrý to směřovat i tím směrem, aby se trošku dopředu vytáhlo z té protistrany, čím se bude bránit. Takže i v tomhle směru je dobrý, když ta první komunikace s tou protistranou není jenom výhrůžka: „Když nezaplatíte do týdne, podáme žalobu,“ ale když je to taková trošku výzva k jednání. Protože jednak se dá ustupovat, můžete nasadit vysoko a říct: „Heleďte, stačí nám omluva a nějaký náklady nám pokrejte,“ [...] a druhá věc je, že při nějaký té úvodní komunikaci z nich můžete dostat nějaký vysvětlení, proč teda si oni myslí, že to diskriminace není. Protože to je ta největší neznámá v těchto sporech. (Advokát 6)

Naopak uzavření dohody může nahrávat to, že protistrana si uvědomuje rizika spojená se soudním řízením a obává se negativní publicity. Protistrana proto často jako podmínku dohody požaduje zachování mlčenlivosti o diskriminačním sporu a jeho výsledku.

Protože samozřejmě ty firmy to absolutně striktně odmítají, nicméně s ohledem na judikaturu vědí, že to riziko, že by v tom sporu neuspěly, je poměrně vysoké. Navíc tam může být ta publicita. Tak nakonec přistoupily v těchto třech nebo čtyřech případech k uzavření té dohody. Samozřejmě si tam trvají na klauzuli, že to nesmí být nikdy zveřejňováno a takové věci. (Advokát 4)

K případnému smírnému řešení sporu respondenti a respondentky přistupují různě. Jednotným standardem je prvotní zaslání předžalobní výzvy, avšak její vyznění se u jednotlivých respondentů a respondentek liší. Někteří ji využívají k návrhu jednání mezi stranami, jiní ochotu domluvit se mimosoudně výslovně nevyjadřují. Prvotní impulz k jednání tak nepřicházel jen od respondentů a respondentek, ale také od protistrany, případně od soudu. Dohody pak byly uzavřeny v různých fázích sporu – ještě před podáním žaloby, nebo v průběhu soudního řízení.

Samotné vyjednávání pak vypadá v každém případě jinak. V rozhovorech zaznívalo, že je vhodné dopředu si promyslet formát jednání, například kde proběhne a kdo bude přítomen (klienti s právníky, jen právníci či dokonce jen klienti).

No, určitě je dobrý přemýšlet, kde se to uskuteční, ale nemám jasnej názor v tom, kde jednat. Protože na jednu stranu nějakou důležitou poslední dohodu, kterou děláte, skutečně není dobrý mít na cizím hřišti. To prostě oni jako jsou ve výhodě. Na druhou stranu, když jdete do cizí advokátní kanceláře nebo do cizí společnosti, tak vám to hodně řekne o tý protistraně. Víte, jak to tam vypadá, takže zas jako není úplně od věci to občas vidět takhle, jak to vypadá na té druhé straně. Takže já zejména na první schůzky chodím občas typicky k druhé straně, abych se dozvěděl něco o tý druhé straně. (Advokát 1)

Z rozhovorů vyplynulo, že je-li protistrana zastoupena advokátem, nemusí být komunikace s ní nikterak odlišná od jiných než diskriminačních sporů. Naopak se od advokátů či advokátek zastupujících oběť diskriminace očekává spíše standardní věcný přístup bez větších emocí.

Tak je to vždycky trošku takovej střet kultur, protože na jedné straně vy to děláte pro bono s nějakým zájmem o nějaký výsledek. Zájem myslím, kterej trošku převyšuje toho konkrétního klienta. Zatímco na té druhé straně máte advokáta, kterej poskytuje naprosto klasickou právní službu za odměnu ve věci, na který jemu tak nezáleží, takže je to takový zvláštní. Myslím si, že z tohoto důvodu nemá úplně velkej smysl nějak hrát na emoce nebo tak nějak extrémně přehrávat nějakou společensky prospěšnou roli toho, co děláte vy, protože většinou si myslím, že odpovědi jsou stejně oči v sloup. A myslím si, že pro tu druhou stranu je to většinou byznys jako každéj jinej a je dobrý k tomu asi nějak tak přistupovat. (Advokát 2)

Určitá specifika diskriminačních sporů se přesto mohou objevit, a to zejména u kontroverznějších případů. Respondenti a respondentky například zmiňovali, že postoj protistrany může být ze začátku odmítavý a zarputilý a teprve postupně se měnit k lepšímu, což může souviset s negativními konotacemi diskriminace ve společnosti. Protistrana totiž

může podrážděně reagovat například proto, že za diskriminaci považuje jen morálně zavrženíhodné jednání vedené zlým úmyslem, kterého by se nikdy nedopustila. Je proto třeba vysvětlovat, že diskriminace je právní pojem, jehož obsah se často liší od zažitých představ lidí.

Většinou ty antidiskriminační kauzy jsou takový, že ta protistrana je nejdřív zarputilá, že řekne: „Já jsem nic špatného neudělal.“ Většinou je ta reakce spíš ostřejší a teprve ve chvíli, kdy je třeba podaná ta žaloba, poradí se s právníkem a zjistí, že to právně vlastně není úplně tak, jak si mysleli, protože pořád převládá v tom podnikatelském prostředí taková ta pozice: „Kavárna je moje, koho si tam obsloužím, je moje věc.“ Ve chvíli, kdy oni se dozvědí, až když ten spor začíná startovat, že to není tak úplně pravda, že ty důkazy jsou, zjistěj teda dodatečně, že třeba existuje nějaká nahrávka nebo něco podobného, tak pak najednou ta vůle k tomu smíru je větší. [...] Ale tím, že to antidiskriminační právo obecně má mezi veřejností takový trošičku nádech, jak to říct, není to populární příliš. Takže jako samozřejmě člověk přichází s tím, že se na něj ta protistrana dívá trošku jako: „Zase nějaký aktivista, kterej vytahuje nějaký pseudoproblém, kterej já teď tady musím řešit.“ Tak jako vy to tam možná cítíte, ale na druhou stranu zase pokud je to advokát, tak je to většinou bez problémů. (Advokát 6)

Myslím si, že je docela pravděpodobně důležitý vyargumentovat nebo zdůraznit, že diskriminace není, že jsem hrozně zlej rasista, kterej nesnáší všechny Romy, ale že diskriminace může být úplně bez úmyslu diskriminovat a že to může být úplně jenom o dopadech, nikoli o záměru. Protože to je jakoby hrozná propast mezi laickým chápáním diskriminace a právním chápáním diskriminace [...]. Takže je to hrozná urážka, když někoho žalujete za diskriminaci, že to je hrozně citlivé [...], že si neuvědomují, že to je právní nárok, že tím neříkám: „Ty jsi prostě hnusnej zlej člověk.“ (Advokátka 5)

2. Argumentační zdroje

Z rozhovorů vyplynulo, že vzhledem k obsáhlosti a mnohvrstevnatosti antidiskriminačního práva představuje zastupování oběti diskriminace pro advokáty a advokátky nelehký úkol. Především nutnost důkladné přípravy a nastudování problematiky, která se postupně rozvíjí, na ně klade vysoké časové nároky.

[C]o maj ty všechny spory bezpečně společného, tak jsou extrémně časově náročný. Že to jsou desítky až stovky hodin, že jsou možná jako náročnější než běžný, třeba i složitý civilní spory. Skutečně složitý kauzy vždycky. (Advokát 1)

Základním zdrojem při přípravě argumentace jsou pro respondenty a respondentky samozřejmě právní předpisy, zejména antidiskriminační zákon. Respondenti a respondentky také celkem běžně pracují s právem EU, z jehož směrnic český antidiskriminační zákon vychází. Mezi využívanými zdroji byla hojně zmiňována také judikatura Soudního dvora EU a Evropského soudu pro lidská práva. Většina respondentů a respondentek se pak nebrání ani použití mezinárodního práva, pokud je na danou věc aplikovatelné.

[V]lastně vůbec ten antidiskriminační zákon je taková jako, bych řekl, atraktivní problematika. Když je těžký najít jiný řešení, tak je dobrý se zamyslet, zda ten problém klienta nespadá pod ten zákon. Takže podle mě pro advokáty, kteří řeší tu generální praxi nebo nějak se pohybují v této oblasti, kde jsou různé ty problematiky, tak je dobrý

antidiskriminační zákon znát [...]. Antidiskriminační zákon je dobrý mít vždy v paměti a vždycky se zamyslet, když nějaká individuální fyzická osoba nějakým způsobem je jí činěno příkoří a stěžuje si, tak se zamyslet nad tím, zda na to nedopadá ten antidiskriminační zákon. To si myslím, že lze doporučit asi každému. (Advokát 4)

Problémem, na nějž respondenti a respondentky často poukazovali, je nedostatek judikatury českých soudů v oblasti diskriminace. Ačkoli v některých případech se lze bez judikatury obejít (např. u sporů, kde je stěžejní skutková rovina), mnoho právních otázek zůstává při absenci judikatorních vodítek nejednoznačných. Nadto si respondenti a respondentky stěžovali na to, že i pokud judikatura existuje, velmi těžko se hledá. Buď je totiž ve veřejně přístupných databázích nedohledatelná, nebo její hledání přinejmenším vyžaduje hodně času a energie.

České judikatury je málo. A nebýt ombudsmana, tak není ani nijak dostupná lehce pro advokáta. Dostat kauzu, která vám přijde tak z ulice třeba, že nejste vyloženě nějaký specialista, který jezdí na školení, jste třeba klasický prackař třeba jenom, tak k vám přijde a teď to budete zuřivě hledat v různých databázích a přemýšlet, hledat další, jestli už se to zase přesoudilo, nebo nepřesoudilo. Takže nebýt veřejného ochránce práv, těch školení, tak třeba pro mě jako běžného advokáta by nějaká koncentrovaná judikatura byla nedostupná kromě těch obecných databází. (Advokátka 3)

Nedostupnost judikatury respondenti a respondentky řeší například účastí na seminářích veřejného ochránce práv, studiem souhrnných publikací či spoluprací s kolegy nebo neziskovými organizacemi v podobě sdílení užitečných informací. Pokud se určitou právní otázkou české soudy ještě nezabývaly, snaží se respondenti a respondentky hledat oporu v dalších dostupných zdrojích.

Z právně nezávazných zdrojů se v odpovědích respondentů a respondentek opakovaně objevovala judikatura zahraničních soudů nebo dokumenty veřejného ochránce práv (např. zprávy a stanoviska, doporučení či výzkumné zprávy). Nicméně okruh používaných zdrojů byl mnohem rozmanitější a obsahoval například i různé mezinárodní standardy, zprávy Evropské komise proti rasismu a netoleranci (ECRI) či výstupy orgánů OSN. Z právní literatury respondenti a respondentky pravidelně používají komentáře k antidiskriminačnímu zákonu a v menší míře se uchylují také k odborným článkům. Za zmínku stojí také publikace Equinetu, organizace sdružující evropská národní tělesa pro rovné zacházení, které však byly známy jen některým respondentům a respondentkám.

Možných zdrojů tedy existuje široká škála a respondenti a respondentky se k nim vesměs snaží přihlížet. Typický přístup je takový, že jsou ochotni argumentovat jakýmkoli relevantním zdrojem, pokud to pro klienta může být prospěšné.

Vyhledávání a studium velkého množství různých zdrojů z oblasti diskriminace je nicméně relativně náročná práce. Odrazující může být také to, že soudy ne vždy všechny zmíněné zdroje ve svém rozhodování reflektují. Zejména u nižších soudů se někteří respondenti a respondentky setkali s negativní odezvou, kdy některé jejich argumenty vycházející z méně obvyklých zdrojů nebyly brány v potaz. Připouštěli proto, že sofistikovanější právní argumentace může přesvědčit spíše až vyšší soudy. Nutno však dodat, že v tomto ohledu respondenti a respondentky zaznamenávají postupné zlepšování situace.

Respondentů a respondentek jsme se rovněž konkrétně ptali na to, zda čerpají informace i od veřejného ochránce práv. Většina odpověděla kladně a činnost ochránce v oblasti diskriminace vnímala velmi pozitivně. Jako přínosné byly zmíněny zprávy a stanoviska, doporučení a výzkumy, výroční zprávy a především nejrůznější školení, semináře a konference. Někteří respondenti a respondentky se dokonce s aktivitami ochránce seznamují na jeho webových stránkách pravidelně. Ti, kteří činnost ochránce příliš nesledují, tak zpravidla nečiní z časových a kapacitních důvodů.

Sleduju, určitě. Rozhodně, protože si myslím, jestli je tady nějaká instituce, která se vyzná v legislativě, judikatuře, dobré praxi, tak v České republice je to úřad ombudsmana, jeho právníci, jeho odbor. (Advokátka 3)

Někteří respondenti a respondentky by byli ochotni argumentovat závěry veřejného ochránce práv u soudu, zatímco jiní by v tomto ohledu byli spíše zdrženliví. V zásadě se shodují v tom, že soudy berou takové argumenty v potaz pouze omezeně, nebo se k nim dokonce staví negativně, a to zřejmě i proto, že výstupy činnosti ochránce nejsou právně závazné.

Přestože já si vaší práce hrozně vážím a myslím si, že jste skvělí, a myslím si, že ty vaše výstupy jsou vždycky výborně vyargumentované, tak mám pocit, že u konzervativního soudce by mě to hned mohlo posunout někam do nějakých příliš progresivních končin, kde se nechci objevit. Ale třeba vy často jste vedlejšími účastníky nebo často se vyjadřujete k řízením před Ústavním soudem. A kdybych se někdy dostal tam, tak tam bych určitě neváhal a zdůrazňoval bych to a odkazoval na to. (Advokát 2)

Ale není to pro ně zdroj práva, je to v podstatě jiný hodnocení podobných skutkových nebo stejných skutkových okolností. Jiný hodnocení, který má doporučující charakter. A ten soud prostě řekne: „No jo, ale je na to jinej právní názor, tak na to je jinej právní názor.“ Čili oni to spíš jako vnímají tak, že to není pro ně zdroj práva. (Advokát 6)

3. Žaloba

V rozhovorech se ukázalo, že jedním z nejpálčivějších problémů v diskriminačních sporech je volba právních nároků, které mají být uplatněny v žalobě. Nejistotu, jak nejlépe formulovat petit žaloby, přiznávali téměř všichni respondenti a respondentky. Z rozhovorů přitom nevyplýval žádný jednotný návod, jak k této otázce přistupovat.

Obecně lze říci, že uplatňované nároky respondenti a respondentky volí vždy primárně podle přání a představ klienta. Zároveň se snaží na základě svých advokátních zkušeností a znalostí poradit klientovi, co by pro něj mohlo být efektivní a reálně dosažitelné.

No, v podstatě je to protnutí představ klienta s tím, co já si myslím, že je reálné. Že se tam skutečně protíná nějaká moje zkušenost nebo [...] moje znalost práva se protíná s tím, co klient chce. Takže já mu v podstatě asi předestřu, jaký jsou možnosti a jakou vidím pravděpodobnost těch možností, že by v nich mohl být úspěšnej, a on pak zvolí, co jo a co ne. A to poslední slovo má samozřejmě klient, ale zpravidla se zeptá na můj názor, co si myslím, že je úspěšný. A samozřejmě pokud požaduje nesmysly nebo chce žalovat nesmyslný nárok, kterej jsem mu nenabídl, tak mu vysvětlím, že se to žalovat nedá. (Advokát 1)

Aby byly nějak efektivní pro toho klienta. V první řadě na co mají nárok, pak asi pro mě je důležitý, co oni považují za důležitý, protože kolikrát ten jejich pocit nějaké satisfakce může být úplně jiný, než jaká je obecně sdílená představa. (Advokátka 3)

Nejčastěji respondenti a respondentky v žalobě požadují kombinaci omluvy a finanční kompenzace. Upuštění od diskriminace nebo odstranění následků diskriminace často v době podání žaloby již nepřipadá v úvahu, protože o takové řešení oběti diskriminace málokdy stojí (např. setrvat u zaměstnavatele, který se vůči nim dopustil diskriminace). Proto se vedle omluvy většinou uplatňují jen peněžní nároky. Pokud se advokát nebo advokátka rozhodne uplatnit i nemajetkové nároky, je třeba důkladně zvažovat znění petitu. Ojedinelé snahy o kreativnější petit, které respondenti a respondentky uváděli (např. desegregační plán, přidělení bytu), neměly velkou úspěšnost kvůli pochybnostem soudu o jejich vykonatelnosti.

Všeobecně většinou dřív jsme postupovali víceméně podle šablony omluvnej dopis a nějaká finanční částka. Víceméně to tak zůstává. Pochopitelně prioritou by měl bejt výrok zakazující pokračovat. Ale většina věcí, který jdou k soudu, tak už je vlastně po. I když je to třeba v zaměstnání. Málokdo zažaluje zaměstnavatele, u kterého zůstává. Málokdo. (Advokát 6)

Omluva a peníze jsou bezpečnej petit. S tím, že peníze nedostanete. (Advokátka 5)

Co se týče přiměřeného zadostiučinění v podobě omluvy, ani zde respondenti a respondentky neměli osvědčený recept na to, jak ji správně formulovat. Zejména se setkávali s potížemi tam, kde žádali veřejnou omluvu.

Potom mám problém s omluvou, kde žádněj můj spor nedopadl nikdy, že bysme se dostali k přiznání omluvy. Ale mně vždycky připadalo, že aby to mělo smysl, tak ta omluva musí být veřejná, protože soukromá omluva ve smyslu toho, že někdo napíše na papír to, co jsme my napsali do petitu a podepíše se pod to, nedává žádněj smysl. A tam jsem se setkal s názorem soudu, kterej byl teda vyslovenej jenom jako předběžnej názor, ale myslím si, že se může vyskytnout častěji, že pokud k tý diskriminaci nedojde veřejně, tak není důvod pro veřejnou omluvu. (Advokát 2)

V některých případech respondenti a respondentky zvažovali také zařazení petitu znějícího na určení, že se žalovaný dopustil diskriminace. I takový výrok soudu by totiž jako forma přiměřeného zadostiučinění mohl oběti diskriminace poskytnout určitou satisfakci. Názory na přípustnost takového petitu se lišily. Nakonec však respondenti a respondentky od záměru uplatnit takový petit většinou upustili, protože by šlo o postup nejistý a složitý na zdůvodnění. Navíc by určovací výrok byl v mnoha případech nadbytečný, protože konstatování diskriminace je fakticky součástí případné omluvy nebo vyplývá z odůvodnění rozhodnutí.

Jako vůbec nejproblematictější vnímají respondenti a respondentky nárok na náhradu nemajetkové újmy v penězích. Určit její výši není jednoduché, protože neexistují žádná pravidla, kterých by se dalo při zastupování obětí diskriminace držet. Judikatury, která by mohla pomoci, je buď nedostatek, nebo existují velké rozdíly mezi částkami náhrad nemajetkové újmy, které jednotlivé soudy přiznávají. Respondenti a respondentky tedy připouštějí, že nevědí, jak přesně žalovanou náhradu nemajetkové újmy vyčíslit a musí se do značné míry řídit odhadem.

Přesto se respondenti a respondentky snaží náhradu nemajetkové újmy alespoň nějakým způsobem objektivizovat. Její výši tak určují na základě srovnání s již existující judikaturou týkající se diskriminace (českou nebo evropskou), případně pro porovnání využívají i judikaturu z oblasti ochrany osobnosti, která je mnohem rozvinutější. Dále zvažují různé potenciálně relevantní faktory, mezi něž patří zejména charakter a intenzita zásahu do práv klienta, přípustnost dovolání a náklady řízení, které by klient musel v případě prohry u soudu platit.

V zásadě člověk si vyhodnotí nějakou intenzitu toho zásahu do té osobnosti. To znamená intenzitu nebo řekněme význam toho práva, o který jde, intenzitu toho zásahu. To znamená, jinde se asi člověk pohybuje, když jde o zaměstnání, školství, bydlení, jinde se člověk pohybuje, když mu nenalejou v hospodě. Takže jakoby v tomhle duchu to asi tak nějak diferenciovat. Pokud jde o ty jednotlivé kategorie, tak u té etnický třeba se snažíme naznačit, že to je takovej vážnější problém u nás, než když jsme měli třeba tu trestní minulost. (Advokát 6)

V neposlední řadě někteří respondenti a respondentky přemýšlí o výši náhrady nemajetkové újmy strategicky a berou v potaz také to, jak bude žalovaná částka vypadat navenek.

Když jsme to žádali? Spíš nižší. Určitě nižší, než která si myslím, že by odpovídala. Právě z nějakých strategických důvodů. Právě ve smyslu, aby to byla spíš symbolická částka než to, aby to toho klienta stavělo do nějakého světla, že to dělá třeba ze zistných důvodů. (Advokátka 3)

Většinou jsme končili u nějakých symbolických částek 10 000, 50 000, 100 000, protože jsme si řekli, že se bojíme toho soudce naštvat tím, že chceme moc. (Advokát 2)

Je to i otázka strategie, když víte, že na tom prvním stupni můžete v tom soudci vzbudit ten pocit, že se soudíte jenom pro peníze a může to hrozně negativně ovlivnit tu kauzu, protože ten soudce se asi rozhoduje primárně podle pocitu spravedlnosti. To je fakt můj dojem z těch zkušeností prozatím. Tak je to prostě i o tom, abyste vyvolali ten pocit, mně jde o spravedlnost, mně nejde o to, abych z toho něco vytřískala. Což mně přijde nesmírně nefér, ale je to strategie. (Advokátka 5)

Konečná výše žalované náhrady nemajetkové újmy pak vždy závisí na okolnostech konkrétního případu a na přání klienta. V případech, kde oběť diskriminace zastupovali respondenti a respondentky, se žalované částky pohybovaly v řádech desetitisíců korun. Zároveň se ukázalo, že soudy mají tendenci přiznávat spíše menší částky. Strategickou variantou by bylo požadovat záměrně vyšší částku s vědomím, že soud pravděpodobně přizná jen její určitou část, ale to respondenti a respondentky nedělají kvůli obavám ze zvýšených nákladů řízení nebo z reakce soudu.

Představy o tom, kolik by mělo být na náhradě nemajetkové újmy ideálně přiznáváno, se mezi respondenty a respondentkami rozcházel. Několik z nich se shodlo na tom, že podle jejich názoru soudy přiznávají příliš malé částky, zatímco menšina byla v zásadě spokojena se současnou rozhodovací praxí soudů.

Já jsem spíš ukázka toho advokáta, co se často bojí a žaluje o málo. Ale principiálně si myslím, že bysme se spíš měli snažit si říkat o víc, aby se nějak měnil ten úzus a třeba soudy

pak už nebyly tolik překvapený, když tam někdo nějakou vyšší částku vznese. [...] A já jsem se v těch žalobách, co jsem podával, jsem se hodně držel toho horizontu těch 50 000 až 100 000. [...] A já si myslím, že by tam klidně mohla být jedna nula navíc. Ale samozřejmě záleží na majetkových poměrech i toho žalovaného. (Advokát 2)

Nejsme Amerika, aby člověk vysoudil milion za to, že se poleje horkým kafem, když to tak řeknu. Takže asi tak nějak jako přiměřeně. Samozřejmě 10 000, to už dneska je na jeden měsíční nájem, to už dneska nejsou peníze. To už neposkytne v podstatě žádné satisfakční účinek. Na druhou stranu v situaci, kdy za úmrtí blízké osoby dostanete tři sta, čtyři sta, chtít za diskriminaci tři sta, čtyři sta asi taky není úplně normální. Takže mělo by se to asi někde nějakým způsobem vyvážit. Pravidla v podstatě nejsou. [...] Na druhou stranu si člověk řekne, že celebrita vysoudí milion za pomluvu v Blesku. Tak zase z tohohle pohledu si myslím, že třeba to ponížení té osoby, která je diskriminovaná kvůli příslušnosti k nějaký menšině zase třeba o tolik nižší není, než když napíší o nějakym herci, že je alkoholik, když to tak řeknu. (Advokát 6)

Ve vztahu k samotnému obsahu žaloby z rozhovorů nevyplývalo mnoho specifík diskriminačních sporů. Ze zajímavých tipů lze zmínit snahu již v žalobě předvídat a vyvrátit možné argumenty protistrany (ty jsou v případech diskriminace často dlouho neznámé) a dále snahu předestřít případ jako lidský příběh, z kterého je patrná nemajetková újma utrpěná klientem.

[T]ady jedno to z těch specifík je, že když se vám podaří už v žalobě dopředu předvídat, s čím protistrana vyrukuje a už dopředu naznačit, že s tím nebude mít šanci, tak to zlepšuje nějakou možná psychologicky vyhlídku na to, že to třeba skončí smírem, nebo že i ten soudce uvidí, předpřipraví se i právě na tu obranu. (Advokát 6)

[K] tomu popisu té újmy. Jako umět vzbudit autenticky v tom soudu pocit, že se skutečně stalo něco nespravedlivého, co mělo skutečný dopad do života toho člověka. A to je vlastně hodně potom jako kdyby na spolupráci s klientem. To si myslím, že je alfa omega vlastně, zlidštit ten celý příběh. (Advokátka 5)

4. Dokazování

Jelikož dokazování je obecně velmi svázané s okolnostmi konkrétního případu, v rozhovorech se neobjevilo mnoho zvláštností týkajících se přímo diskriminačních kauz. Nicméně důkazní situace někdy bývá o něco složitější tam, kde diskriminační jednání probíhá pouze ústně. I tam, kde lze diskriminaci dokázat, je třeba více spoléhat na nepřímé důkazy.

[V]e většině případů nevím, jak prokázat, že se ta diskriminace stala, protože když mám situační testování a připravím si to od začátku, tak to samozřejmě prokážu. Ale když za mnou někdo přijde s tím, že byl diskriminovan, tak jsou to velmi často věci, který se staly nějakým způsobem ústně a nejsou k nim žádný důkazy. A ta žalovaná strana někdy může opravdu se jenom spolehnout na strategii: „Popírám všechno,“ a na základě toho to může vyhrát a pak někdy jsou to fakt překvapivé věci. Ale že ta oběť diskriminace, aby si mohla být jistá, že to vyhraje, tak podle mě by musela každou hloupost psát písemně, nebo hloupost asi ne, ale každou důležitou věc psát písemně, jinak to neprokážeme. (Advokát 2)

U respondentů a respondentek bylo možné vysledovat různou míru aktivity, kterou vyvíjejí při shromažďování důkazů. Primárním zdrojem skutkových informací je pochopitelně klient, jehož úkolem by rovněž mělo být opatřit si dostatečné důkazy. Zatímco někteří v tomto ohledu spoléhají výhradně na klienta, jiní jsou schopni se do hledání vhodných důkazů zapojit. To může spočívat například v radě klientovi, kde a jak si důkazy opatřit, ve spolupráci s neziskovými organizacemi nebo s veřejným ochráncem práv, pokud jde o jimi skutkově zmapovaný případ, či v zjišťování informací od státních orgánů nebo od možných svědků. Jednou byla dokonce zmíněna možnost situačního testování s podporou advokáta nebo advokátky.

Pak velká právě pomoc, to je dobré na té spolupráci s Pro bono aliancí, kdy vám tu kauzu, když ne ombudsman, tak vám ji dává, dostáváte ji od nevládek. Takže ty vám připraví tu základní dokumentaci. Takže od nich jsem si vyžádávala nějakou dokumentaci, samozřejmě všechno se souhlasem klienta, to je potřeba zprocesovat. (Advokátka 3)

Myslím si, že český advokáti mají někdy tendenci nebýt úplně aktivní při vyhledávání a shromažďování důkazů, což je ale částečně daný i českou legislativou, která nepředpokládá, že by advokát něco takového dělal. A myslím si, že zejména v těch diskriminačních sporech, kde těch důkazů je málo. [...] A já ve svojí advokátní praxi nikdy nebudu mít vyšetřovatele, nebo nikdy nebudu vyšetřovatel, kterej bude chodit, já nevím, ovlivňovat svědky, nebo prohlížet ty místa činu. Ale myslím si, že je důležitý, aby ten advokát nějakým způsobem od začátku vedl toho klienta k tomu, jaký důkazy potřebuje, že si je má shromažďovat, že si je má ukládat, případně že by třeba bylo záhodno poslat někam nějakou e-mail, aby nám přišla odpověď taky ve formě e-mailu. A případně i ty nahrávky si myslím, že dneska i judikatura Ústavního soudu potvrzuje, že jsou normální legitimní věc, takže i ty, že by se měly co nejlépe používat. (Advokát 2)

Z pohledu druhů důkazů se v největší míře používají písemné důkazy zachycující komunikaci mezi stranami sporu (rozhodnutí, dopisy, e-maily, sms...) a výpovědi svědků. Typické pro diskriminační spory je dále používání audio a video nahrávek. Všichni respondenti a respondentky považovali nahrávky za přípustný důkaz v soudním řízení. Ani v praxi se neobjevily žádné právní problémy s použitím tohoto typu důkazu. Úskalí nahrávek tedy mohou být spíše praktická (např. nesrozumitelnost).

Asi bych ho neinstruoval, aby dělal nějakou úplnou provokaci, ale opakovaně jsem klienty instruoval třeba, když šli na jednání se zaměstnavatelem nějaký důležitý, kde prostě ale měli být sami, tak aby si to prostě nahráli. Ale ne že bych je přímo naváděl ve smyslu, udělejte provokaci, přijďte tam, řekněte, že chcete mluvit s tím a tím, ztropte scénu a nahrajte si to. To ne, ale jako opakovaně jsem říkal, že pokud budou mít jednání mezi čtyřma očima, tak si to můžou nahrát. (Advokát 1)

A jasně, tak přípustnost důkazů, o tom se asi můžeme bavit, to jsou ty nahrávky. To je jako věčné téma. Ale zatím celkem úspěšně, no. Zatím jako nevzniklo, že by někdo řekl, že se to nemůže vůbec. Teď je teda v tom novém občanském zákoníku navíc ta šikovná větička o tom, že teda i ten zásah do těch podobizen, či spíše těch hlasovejch projevů může být, pokud je to jakoby na ochranu práv a nelze použít jiné prostředek. Tak to si myslím, že je dobrý. Takže lze. Takže to je asi takový možná specifikum antidiskriminačních kauz, protože tam často to jinak nejde než tím, že si prostě nahrajete tu druhou stranu. (Advokát 6)

[J]enže ono je to dost složitý, že ten klient je většinou ve stresu, že zapomene třeba si zapnout to nahrávací zařízení. Nebo občas tam není vůbec ničemu rozumět nebo zrovna je nahrán takovej úsek hovoru, kde z toho nic nevyplývá, žádná diskriminace. (Advokát 4)

Zajímavý postřeh zazněl v souvislosti s prokazováním diskriminačních důvodů. I to, zda je žalobce nositelem určitého diskriminačního znaku (např. etnicity) nebo tak byl alespoň vnímán, by mohlo být v některých případech předmětem dokazování. Bylo by pak třeba vést úvahu o tom, jakými způsoby existenci diskriminačního důvodu prokázat.

A jinak příslušnost ke skupině, to je vždycky problém u etnika, protože se občas stane, že soudce řekne: „No a jak mám vědět, že jsou to Romové?“ Takže to jako se ještě stává. Ted'ka vlastně jsem to taky [...] řešil. Jako soudkyně netlačila na pilu. Ona řekla: „Jako já nechci tady dělat velký problémy, ale alespoň to nějak trošku tvrďte a nějak rozved'te.“ To znamená, že jsem teda hledal nějak na internetu něco o nějakých obvyklých romských jménech a že teda žijou v lokalitě s nějakou většinou. A že teda případně je přivedu k soudu, ať soud učiní kvalifikovaný odhad zhlédnutím. Zatím jsem teda nedostal se k situaci, že by se musel dělat nějakéj antropologickej posudek nebo něco podobnýho. Ale specifikum to je určitě. Protože vy musíte tvrdit, že patříte k tý skupině a že kvůli tomu a že je to viditelný tou druhou stranou, že jo. Protože vlastně ta diskriminace se řeší prostě očima toho diskriminujícího. To znamená ten usoudil, že k tý skupině patří, nebo nepatří. Takže tam není podstatný, jak se ten člověk cítí, čím se cítí, ale jak ho vnímá ta druhá strana vlastně. (Advokát 6)

Z právního hlediska je pro dokazování ve věcech diskriminace stěžejní § 133a občanského soudního řádu, který upravuje sdílení důkazního břemene. Respondenti a respondentky toto ustanovení vesměs vnímají jako užitečné pro oběti diskriminace a teoreticky je považují za poměrně jasné. Pokud tedy přichází sdílení důkazního břemene v úvahu, snaží se na něj u soudu poukazovat. Jeho využití v praxi se nicméně ukázalo být omezené, protože výslovně se úvahy soudu o aplikaci sdíleného důkazního břemene v rozhodnutích objevují minimálně. Mezi případy respondentů a respondentek se pak nevyskytl takový, kde by § 133a občanského soudního řádu oběti diskriminace vyloženě pomohl v tom smyslu, že by jinak neunesla důkazní břemeno.

No určitě, 100%, to je vlastně jedna z věcí, která velice pomáhá těm poškozeným a se kterými i počítám. Tuhle situaci řeším, že i když je nějaká důkazní nouze, tak že i tohle je výhoda toho, té slabší strany, toho poškozenýho. A je to vidět i v jednání s tou protistranou, když je to větší firma, má právní zastoupení, třeba i nějakou větší advokátní kancelář, tak je jasný, že si jsou toho vědomi toho přenesení důkazního břemene, takže to je určitě dobrá věc. (Advokát 4)

5. Soudy a soudci

Zkušenosti respondentů a respondentek se soudy a soudci jsou v diskriminačních sporech různorodé. V některých případech byli s průběhem soudního řízení nadmíru spokojeni, avšak nemálo jejich zkušeností s přístupem a chováním soudců bylo negativních. Nicméně se zdá, že situace se zlepšuje a kvalita soudní činnosti ve věcech diskriminace se zvyšuje.

Zlepšuje se určitě. Je vidět, že to, co byla dřív bílá vrána, že teď je to běžný v tom právu. Že to je něco, co prostě zkoumají, čemu už tak nějak rozumějí. Takže si myslím, že se to zlepšuje. (Advokát 6)

Pokud jde o konkrétní kritiku, nejčastěji se objevovaly pochyby o tom, zda soudci mají dostatečnou znalost antidiskriminační problematiky. V tomto ohledu se totiž respondenti a respondentky setkávali s tím, že soudci měli ve svých znalostech podstatné mezery. Zejména nižší soudy někdy působily dojmem, že nutnost studovat složitá témata je pro ně příliš zatěžující. I z tohoto důvodu mohou diskriminační spory trvat déle. Dalším problémem jsou také postoje některých soudců, kteří nejsou antidiskriminačnímu právu osobně nakloněni, a v jejich přístupu a chování je to znát. V neposlední řadě soudci nejsou příliš vstřícní při přiznávání finanční kompenzace obětem diskriminace.

Určitě mám pocit, že diskriminační spory jsou delší. Zároveň musím říct [...], že aspoň z mojí subjektivní zkušenosti, z nějakýho malýho vzorku případů, mám pocit, že se ta situace výrazně zlepšuje. Pár let zpátky nebylo nezvyklý čekat na nařízení prvního jednání dva a více let. Dneska není nezvyklý, že první jednání je taky za dva měsíce. Takže v zásadě si myslím, že ta situace se zlepšuje, nicméně antidiskriminační spory jsou určitě, dejme tomu, zdouhavější. (Advokát 1)

[T]rend souvisí s tím, jestli se žádají peníze nebo ne. Že u nás prostě vůbec není nějak společensky přijatelná představa, že ten člověk, který byl diskriminovaný, tak si zaslouží náhradu nemajetkové újmy anebo odškodnění. (Advokátka 5)

Důvodů, kterými si respondenti a respondentky výše uvedené potíže se soudci vysvětlují, je několik. V první řadě jde o nedostatek diskriminačních sporů, s nimiž se soudci v praxi setkávají. Logicky pak o tématu diskriminace nevědí tolik jako o věcech, kterými se zabývají běžně. Navíc diskriminační spory mohou být poměrně složité, a tudíž náročné na nastudování. Vysoké časové a pracovní vytížení pak může soudcům bránit v zevrubném doplnění potřebných znalostí. Pro mnoho soudců může být dále diskriminace vzdálené téma, které se jich osobně netýká, a proto je pro ně obtížné vcítit se do situace oběti diskriminace. Ve výsledku tak není úplně překvapující, že kvalita rozhodování v diskriminačních sporech u jednotlivých soudů a soudců kolísá.

Málo to dělají. Myslím si, že by vůbec třeba nebylo špatné, aby to nenapadalo jakýmkoliv senátům, prostě podle klasického kolečka, ale aby byly specializované senáty třeba v rámci ochrany osobnosti. Ono to vždycky záleží na předsedovi soudu, jakým způsobem si udělá tu organizaci práce, ale myslím si, že by bylo fajn, aby se to tomu soudci nedostalo dvakrát za jeho kariéru třeba, ale aby to byl prostě někdo, kdo třeba absolvoval proboha aspoň školení v rámci justiční akademie na to. Zaprvé. Zadruhé je málo těch kauz, takže málo zkušeností, málo judikatury. A zatřetí si myslím, že je to určitá předpojatost. Protože i když jsem měla možnost se s velkou částí soudců třeba bavit na některá ta témata, tak je to podobný jako s domácím násilím. Prostě to jsou právně vzdělaní lidé, kterým by se tohle v životě nestalo. A oni si to vůbec nedokážou představit a nechápou, jak se to někomu může stát. Takže někdy je jim hrozně těžký tohle vysvětlit, že to rozhodně necítí jako takový zásadní problém a s tím k tomu i přistupují. Ale to možná je můj pocit. (Advokátka 3)

Myslím si, že těch sporů je strašně málo. Neexistuje žádná specializace, ty soudci mají často první diskriminační případ se mnou a říká se, nedokážu to posoudit, nedělal jsem tu práci,

ale říká se, že zejména u těch nižších soudů ty soudci jsou přetížení rutinníma nezajímavýma kauzama a že třeba nemusí mít úplně... A teď si tam můžeme dosadit buďto kapacitu, nebo mentální nastavení na to se začít něčím zabývat detailně. [...] Myslím si, že by bylo dobré, kdyby se soudci víc školili v rámci Justiční akademie, a myslím si, že by bylo dobré, kdyby na diskriminaci byla větší specializace, anebo takhle. (Advokát 2)

Možné nedostatky soudů a soudců lze nicméně vnímat také jako výzvu pro advokáty a advokátky odvést co nejlepší práci. Nabízí se jim totiž příležitost vysvětlovat právní problémy daného sporu a přesvědčit soudce o tom, že právo stojí na straně klienta. To vyžaduje výbornou přípravu a propracovanou argumentaci nejenom v písemných podáních k soudu (zejména v žalobě), ale také při ústním jednání. V ideálním případě tedy lze soudu případ předestřít tak, že to soudci pomůže rychle se ve věci zorientovat a dobře ji rozhodnout.

To si myslím, že je docela široký pole působnosti pro advokáta, protože v podstatě pokud ten soud o tom tématu nic neví, tak samozřejmě dá na toho advokáta, kterej mu tam naservíruje přesvědčivější argumentaci. A tím pádem má ten advokát poměrně širokej prostor ten soud o něčem přesvědčovat. (Advokát 1)

Tak já se snažím. Klasickej advokát v Česku v soudní síni je takový to, odkazujeme na písemný vyhotovení žaloby a žádná velká aktivita. A já se snažím to tomu soudci na tom místě co nejpodrobněji vysvětlit. [...] Takže myslím si, že je dobrá větší aktivita z hlediska nějakýho argumentování. Myslím si, že je nutný, aby ten advokát případnou judikaturu a případný argumenty nad rámec textu zákona aktivně hledal a přinášel, že nejde očekávat, že je ten soudce bude mít. (Advokát 2)

Z rozhovorů ovšem také vyplynulo, že snaha podrobně soudu vysvětlovat diskriminaci a předkládat komplikovanou právní argumentaci může být dvojsečná, protože ne vždy na ni soudci reagují příznivě. Naopak úspěch často mívají stručná a jednoduchá podání. Jelikož se tato zkušenost týká převážně nižších soudů, může být vhodné uzpůsobit podání tomu, které soudní instanci je určeno.

Myslím si, že je třeba trochu to vysvětlovat v těch diskriminačních kauzách. To si myslím já, ale možná někteří z kolegů budou mít jiný názor, protože tím některé ty soudce samozřejmě naštve a prodloužíte tím ty podání hodně. Spousta soudců nemá pocit, že byste je měli vzdělávat, spousta soudců nemá pocit, že by se měli vůbec vzdělávat. A čím delší podání, tím menší šance na úspěch [...]. Víte co, ono samozřejmě, já bych si hrozně přála napsat to podání na dvě stránky, jenom tak, jak to bylo, a právně ať si to zhodnotí soud. Ale takhle to u nás nefunguje. (Advokátka 3)

[M]ám pocit, že celkově u těch okresních soudů i obvodních ten přístup je takovej, že opravdu co nejjednodušší, nejpřímochařejší, nejkratší podání, protože pokud je komplikovanější a sofistikovanější s nějakou ústavněprávní argumentací, tak se tím stejně nebudou zabývat. [...] Já si myslím, že je dobře uzpůsobovat svoji argumentaci úrovni té soudní soustavy v tom smyslu, že psát jednodušší podání na okresní soudy, to samozřejmě. [...] A byť si myslím, že třeba může pomoci být takový jednoduchý až lidový v těch prvoinstančních podáních, tak zase si nejsem jistá, jestli je to dobrá cesta jako kdyby rezignovat na to, že prostě to je o právu a je to právní argumentace a v některých případech, které mají ústavněprávní dimenzi, holt ta argumentace nebude taková, jako

když chci vydat směnečný platební rozkaz. To prostě je povaha těch sporů a říkám si, že ty soudci by měli umět řešit i na první instanci tyhle kauzy, které jsou. Takže pro mě je to teď takové balancování mezi tím. (Advokátka 5)

6. Spolupráce

Většina respondentů a respondentek při zastupování obětí diskriminace spolupracuje s dalšími subjekty, neboť to vnímají jako přínosné pro sebe i pro klienta. Někteří různých forem spolupráce využívají často, jiní spíše sporadicky. Rovněž intenzita spolupráce se liší – od jednorázové výpomoci až po dlouhodobé partnerství.

Typickým partnerem pro spolupráci jsou neziskové organizace, které mohou advokátům a advokátkám pomoci v mnoha ohledech. Z rozhovorů vyplynulo hned několik takových příkladů.

Neziskové organizace mohou sloužit jako zdroj případů, ať již jde o zprostředkování zastoupení individuálního klienta, nebo o součást strategické litigace. Ačkoli se často může jednat o právní pomoc pro bono, i to může být pro advokáty a advokátky odrazový můstek k získání zkušeností v oblasti diskriminace a potažmo k nalezení dalších klientů. Pokud se klient k advokátovi nebo advokátce dostane skrze neziskovou organizaci, spočívá výhoda také v tom, že nezisková organizace může případ již dopředu skutkově zmapovat a předat jej již s potřebnými podklady. Někdy jsou neziskové organizace rovněž klientovi schopny pomoci se zajištěním financování soudního řízení (např. u nemajetných klientů).

Dále mohou být neziskové organizace advokátům a advokátkám užitečné při vyhledávání informací nebo při konzultaci některých témat. Ohledně problematiky, na niž zaměřují svou činnost, mohou totiž neziskové organizace být opravdovými experty. V oblasti diskriminace například mohou být cenným zdrojem informací neziskové organizace, které se věnují určité skupině chráněné antidiskriminačním právem, protože znají danou komunitu, její specifika, problémy apod. Navíc mohou poskytnout také neprávní kontext, který by advokátovi či advokátce nemusel být znám. Některé neziskové organizace dokonce nabízejí možnosti dalšího vzdělávání, kterých mohou advokáti a advokátky využít.

V neposlední řadě může spolupráce s neziskovými organizacemi být přínosná tam, kde samotná právní pomoc klientovi nestačí. V případech diskriminace je běžné, že oběti kromě právních kroků současně řeší další problémy, které jsou pro ně v danou chvíli ještě akutnější (např. hledají bydlení nebo práci). Jen málo advokátů a advokátek je schopno klientovi pomoci i s těmito neprávními aspekty diskriminace, a proto mohou klienta nasměrovat do neziskové organizace, kde se mu dostane sociální a psychické podpory.

Ale obecně vzato, tam je hrozně důležitý, aby ta neziskovka byla připravená tu kauzu podchytit skutkově. To znamená, přes ni ten klient jde a ona by s ním jako první měla sepsat třeba nějaký ten skutkový popis, to vyprávění, probrat s ním, jaký ty rizika jsou a v tu chvíli se pak teprve dostává ten klient ke mně. [...] Ale v tomhle je ta neziskovka dobrá, že ten tým jejich tu kauzu vlastně trošku předžvejká tomu advokátovi. (Advokát 6)

Tak já, pokud jde o ty [zdravotně postižené], tak určitě jo a ta práce pro ně do určitý míry vyžaduje i nějaký medicínský znalosti, který já bych sám od sebe nikdy neměl. Takže tam

ta nezisková organizace je důležitá, plus ta nezisková organizace může být i způsob, jak oslovit ty klienty. Že ty klienti velmi často tu svoji neziskovku, která se o ně stará, znají, a když vidí, že poskytuje právní služby, tak vědí, na koho se obrátit, takže určitě. (Advokát 2)

Protože zároveň tyhle kauzy jsou všechny strategický kauzy, takže i ti klienti to tak vnímají, že to jsou strategický kauzy. Takže je teda důležitý, aby byla zahrnutá komunita těch lidí, na který to teda může mít dopad. Kvůli motivaci a taky kvůli formulování jako kdyby cílů tý žaloby a tak. Že to je advokátní a ne zas tak advokátní, že to není čistě advokátní práce. (Advokátka 5)

Jestliže respondenti a respondentky navázali nějakou spolupráci s neziskovými organizacemi, hodnotili ji vesměs kladně. Na druhou stranu tento typ spolupráce přináší také určité nevýhody. Z pohledu advokátní etiky jde zejména o to, že advokáti a advokátky si musí pečlivě hlídat, aby zájmy jejich klienta stály vždy na prvním místě.

Musíte si akorát hlídat tu advokátní etiku, musíte si hlídat ty věci, který by někdo proti vám mohl vytáhnout jako proti advokátovi. To znamená, musí si ten advokát pořád uvědomovat, že když to domlouvá s tou neziskovkou, tak ten primární klient je ten klient. (Advokát 6)

Já si myslím, že zásadní výhody převažují, ale když si zapřemýšlím, jako jaké bych konkrétní pojmenovala nevýhody, tak může to být, že máte další subjekt, který vám říká, jak máte tu svoji práci dělat. Což může být pro spoustu advokátů, hádám, docela nepřijemný, že jste u toho soudního jednání a třeba je tam více lidí, který vám třeba říkají: „Proč jste to argumentovali takhle a ne takhle? Proč jste neříkali toto a toto?“ To může být pro advokáta nevýhoda. Já si osobně myslím, že čím víc hlav, tak tím líp, a pokud jsem dobrou advokát, tak si obhájím, že to má řešení je prostě neefektivnější. No a asi je důležitý vymezení rolí a dávat si pozor na to, aby ten klient byl pořád ten primární, aby byl ten klient, který to má pod kontrolou, jak rozsah té spolupráce s námi, s ní, s tou nevládkou a celou tu kauzu. (Advokátka 5)

Dalšími partnery pro spolupráci mohou být kolegové z advokátního stavu. Navazovat kontakty s podobně zaměřenými právníky lze například na konferencích či vzdělávacích akcích. Spolupráce pak může být vzájemně prospěšná při sdílení poznatků a zkušeností z oblasti antidiskriminačního práva.

Ještě mi přišlo dobré, protože je to i pro advokáty psychicky náročné, vědět, že na to nejsou sami. To znamená síťovat se. Nejenom po té právní stránce, ale i po té psychopodpůrné. [...] A pak bych jim doporučila, nejenom na té úrovni psychologické, ale přece jenom máme i svoji jinou praxi, prostě nesleduju každý den judikaturu ESLP a SDEU a tak, tak mi přijde dobré se i vzdělávat a být v kontaktu s lidmi na nějaké platformě, kde je možné lehce se dostat k těmhle informacím a k aktuálním informacím. Ať už jsou to třeba školení, který dělá i veřejný ochránce práv, který dělá třeba ve spolupráci s Pro bono aliancí, tak si myslím, že není vůbec špatné i síťování. Já některé ty těžší věci konzultuju úplně běžně. (Advokátka 3)

Většina respondentů a respondentek má také zkušenosti se spoluprací s veřejným ochráncem práv, který společně s Pro bono aliancí zprostředkovává advokátům

a advokátkám případy obětí diskriminace k poskytnutí bezplatné právní pomoci. Advokáti a advokátky pak mohou těžit z toho, že ochránce již dané případy skutkově zmapoval a právně je zhodnotil. Kromě toho někteří také využili možnosti konzultovat konkrétní právní problémy nebo požádat o radu při hledání užitečných informací. Velké oblibě se těší rovněž vzdělávací akce, které veřejný ochránce práv pravidelně organizuje.

Spolupráci s veřejným ochráncem práv si respondenti a respondentky převážně pochvalovali. Nepopírají však, že to s sebou může přinášet i určitá rizika, zejména pokud jde o možný negativní náhled části veřejnosti na takovou spolupráci.

[S] ombudsmanem jsem začal spolupracovat proto, že prostě ta instituce byla zajímavější partner. Možná ještě bych to řekl úplně jinak. Vy můžete dělat pro bono a můžete řešit spoustu klientů, diskriminačních sporů, pomáhat jim a tak dál, ale nikam vás to neposouvá odborně. Ale pokud začnete spolupracovat s ombudsmanem jako odborně, tak se samozřejmě taky spoustu věcí dozvíte. Půjdete na školení, posune vás to navíc. (Advokát 1)

[A]le byla to nesmírná pomoc [...] takové to zmapování skutkového stavu. Nám hrozně pomáhá ten skutkový stav předestřít tak, aby byl důvěryhodný pro ten soud, že to není jenom naše tvrzení, ale už to působí tak, že tam proběhlo to další šetření nezávislého orgánu, takže si myslím, že to hraje velkou roli. Byť samozřejmě některé soudy na to slyší víc a některý míň a opakovaně jsme se setkali s tím, že protistrana namítá, že ochránkyně je zaujatá a že není nestranná a že vlastně tvoříme takovou jednu kliku a tak. (Advokátka 5)

7. Komunikace

Umění efektivní komunikace je nepochybně velmi důležité při veškeré advokátní práci a u zastupování obětí diskriminace to platí dvojnásob. V rámci kapitoly o smírném řešení sporů již byla rozebrána specifika komunikace s protistranou. Tato kapitola se proto věnuje zbývajícím dvěma okruhům, a to komunikaci s klientem a komunikaci s médii.

7.1 Komunikace s klientem

Oběti diskriminace je samozřejmě obtížné obecně charakterizovat, neboť mezi ně může patřit široká škála lidí z různých společenských vrstev a s rozdílnou životní zkušeností. Je proto třeba zohlednit osobnost konkrétního klienta a podle toho zvolit způsob komunikace.

Z rozhovorů přesto vyplynula některá specifika komunikace s klientem v diskriminačních sporech. Obecně lze říci, že diskriminace patří mezi citlivá témata, která se obětí mohou velmi osobně dotýkat. V některých případech se tak respondenti a respondentky setkávali s psychicky zranitelnými klienty, kteří svou situaci vnímali jako velkou křivdu. Kromě toho se někteří klienti mohou zároveň ocitnout v síti dalších souvisejících problémů, například se zajištěním životních a sociálních potřeb (bydlení, práce apod.) nebo financí na právní pomoc.

[J]e tam taková ta ublíženost nebo většinou tady ty diskriminační spory, většinou jsou to slabší strany. [...] [Č]lověk musí reagovat nějak citlivě. Já bych ještě možná k tomu připomněl, že tihleto klienti trošku připomínají nebo práce s těma klientama je trošku podobná práci [...] s lidma postiženými zdravotním postižením, který vyžadují náhradu škody za to, že jsou zdravotně postižení. Já nevím, máte člověka po autonehodě, nebo ještě

s čím my jsme měli v kanceláři ještě větší zkušenost, člověka po špatně provedeném lékařským zákroku. Takže ten člověk je vlastně psychicky dole, má pocit hrozný křivdu a tam samozřejmě nejde o stejný věci, ale je to hodně podobná práce. Jako opakuje pořád dokola tu samou křivdu, že jo. (Advokát 1)

Například, že jo, ti klienti se často nachází v horší situaci. I sociálně, majetkový, společenský, zvláště když třeba máte cizince nebo ženu samoživitelku s malýma dětma, tak mají problém přístupu k zaměstnání, jak zaplatit byt. A to jsou starosti, který jsou pro ně důležitější a potřebují je řešit akutně. A jakákoliv starost navíc s nějakým soudním sporem, který se táhne mnoho let, je pro ně tak zatěžující, že málokdo to vydrží, málokdo je tak principiálně zarytý, s prominutím. Takže pokud spolupracuju u těch ženských s intervenčním centrem nebo s azylovým domem, se sociálníma pracovnicema, u těch cizinců jsou to organizace, který poskytují pomoc cizincům, organizace pro uprchlíky a tak dále, který řeší tyhle ty jejich všednodenní starosti, který jim strašně ubírají sílu. A samozřejmě oni se často obrací na ty advokáty, ale já nemám sílu všechno tohle řešit. Takže to si myslím, že je nesmírně důležitý, aby ty lidi viděli nějakou pomoc v systému, aby si nepřipadali ztraceni, aby měli pocit, že to má smysl. A zadruhý, aby opravdu měli aspoň trochu síly na ten spor. (Advokátka 3)

S ohledem na tato specifika obětí diskriminace je dle respondentů a respondentek důležité přistupovat ke klientovi citlivě a přizpůsobit formu komunikace dané situaci. Advokáti a advokátky by tedy měli mít schopnost empatie a měli by zvažovat, jakým stylem se budou před klientem o diskriminaci vyjadřovat. Jelikož zastupování obětí diskriminace může být psychicky náročné i pro advokáty a advokátky, měli by nadto umět zvládat nejen emoce klienta, ale také své vlastní. To vše vyžaduje především měkké dovednosti, které vzhledem k současné podobě právnického vzdělávání nemusejí vždy ovládat na dostatečně vysoké úrovni. V odpovědích na otázku, co může advokát nebo advokátka udělat pro zlepšení komunikace s obětí diskriminace, byla tedy zmíněna například potřeba dalšího, mimoprávního vzdělávání. Užitečné může být také zjistit si dopředu informace o zvláště zranitelné skupiny, do níž klient patří. I proto může být v oblasti komunikace s klientem v diskriminačních sporech přínosná spolupráce s dalšími subjekty (viz kapitola Spolupráce).

[T]ak jsem taky absolvovala spoustu těchhle kurzů. A myslím si, že mi to hodně pomohlo. Takže to asi je taky dobré, protože ta specifika těch klientů určitá jsou, a to právnické vzdělání, ať už na úrovni právnické fakulty, nebo na úrovni advokátní komory, tohle nesmírně zanedbávají. Jako komunikace s klientem, to vůbec není, psychologie je úplně marginální záležitost, sociální otázky, myslím tím třeba sociální zabezpečení a takovéhle věci, to se tak neustále mění. V tom tak asi advokáti, pokud se vyloženě na to nespecializují, a takových moc není, tak se v tom nevyznají. (Advokátka 3)

[S]nažím se být samozřejmě citlivější v tom, co jim říkám, nebo jak se vyjadřuju. Někdy ty zážitky můžou být takový těžký a někdy třeba ten klient ani nechce úplně slyšet, že je zdravotně postižený. Tak se někdy snažím zdržet se výrazů, který se toho klienta můžou dotknout. Zároveň pořád bojuju s tím, jaká je ta správná míra empatie a soucitu, kterou by měl člověk projevit. Protože pro mě v tomhle jsou nejtěžší čerstvě diagnostikovaní HIV pozitivní lidi, který se vám na první schůzce občas někdy ještě rozbrečí. A teď já, když jsem to začínal dělat, tak jsem měl tendenci brečet s nima, ale uvědomuju si, že ten klient to

ode mě ani neočekává, ani mu tím příliš nepomáhám, a že já bych měl být ten, kdo se dokáže od těch emocí relativně oprostit, nebo je dokážu použít u soudu, když je potřeba, abych tam něco zařval, ale nebudu jima úplně svázanej. (Advokát 2)

Jakoby jasně, no tak člověk si musí dávat pozor na jazyk z hlediska toho, jak hovořit o tom, že teda člověk patří k té skupině. Na jednu stranu s tím člověkem mluvit o tom, že kvůli tomu se to stalo, je to vždycky citlivější. Ale myslím si, že je to spíš otázka instinktu, než že by člověk si musel sepsat nějaká pravidla, co můžu nebo nemůžu říct. (Advokát 6)

Obsahově je komunikace s obětí diskriminace podle respondentů a respondentek téměř totožná jako v jakýchkoli jiných případech. S klientem je tedy třeba probrat standardní záležitosti jako popis namítané diskriminace, důkazní situaci, rizika a náklady soudního řízení atd. Ačkoli získat od klienta pravdivé a vyčerpávající informace o skutkovém stavu je podstatné ve všech sporech, v případech diskriminace je to stěžejní i kvůli snížení nepředvídatelnosti obrany protistrany. Někteří respondenti a respondentky dále v diskriminačních věcech kladou větší důraz na podrobné zkoumání toho, jakou újmu klient konkrétně utrpěl a čeho chce ve sporu dosáhnout. Vyjasnit si motivaci a zmírnit klientova případná přehnaná očekávání může totiž být klíčové pro další postup ve věci.

Já si myslím, že úplně nejdůležitější otázka je, co ten klient vlastně chce dosáhnout, proč tu diskriminaci začíná řešit. Že někdy ty očekávání nebo představy můžou být trochu nereálný a myslím si, že někdy úkol toho advokáta je klienta trošku od nějakýho toho postupu odradit. Teď jsem měl včera klientku, tam jsme nakonec diskriminaci nenašli, ale je to šikana na pracovišti, a ona má představu, že když to zažaluje, tak se všechno změní a najednou to na tom pracovišti bude úžasný. A když mi popíše něco takovýho, tak si myslím, že je fér jí říct, že by si spíš měla najít jinou práci. (Advokát 2)

Tady spíš se hodně zaměřujeme na jednu věc, a to je ta nepředvídatelnost té obrany protistrany, která musí přijít s nějakým vysvětlením, proč postupovala jinak. A my dopředu nevíme, s jakým přijde. Čili spíš je tam třeba s tím klientem probrat potencionální nějaký rizika ve smyslu: „Nemůžou na vás vytáhnout, že jste se u pohovoru choval neslušně, že jste jim předtím napsal nevhodný e-mail, že jste tam ztropil scénu?“ (Advokát 6)

Na co my se hodně zaměřujeme a v čem je potřeba práce s klientem dost, je podle mě hodně si probrat tu újmu, kterou to způsobilo. Protože právě soudy nepřiznávají tu újmu, protože oni si nedovedou představit, co to vlastně je, v čem jim to způsobilo tu újmu. Takže hodně dobře si nechat toho klienta uvědomit, takže to s ním velmi detailně probrat. (Advokátka 5)

Ukázalo se, že motivace klientů nepřestává být tématem ani v průběhu soudního řízení. Naopak se někdy stává, že klienti ztratí chuť dále pokračovat, protože jsou již vyčerpáni trváním nebo náročností sporu. Nutno ovšem dodat, že nejde o univerzální zkušenost všech respondentů a respondentek, neboť někteří se s takovou situací setkávali jen výjimečně a naopak u klientů vnímali touhu dotáhnout věc do konce a pomoci tak nejenom sobě, ale i ostatním v podobné situaci.

[V] podstatě ve všech případech, které jsou nějaké strategické a dlouhodobé a vrací se vám to, tak spousta těch klientů samozřejmě zvažuje, protože si to na začátku takhle nepředstavovali. [...] To je běžné. Přiznám se, že je to běžné nejen u těch diskriminačních

věcí, ale tam si myslím, že to musí být hodně častý jev, protože ta satisfakce je tak, tak strašně vzdálená těm lidem, že se jim nedivím. (Advokátka 3)

Většinou ty lidi, pokud už do toho soudního sporu chtějí jít, tak maj pocit, jako že jim ublíženo bylo, že poškození byli a že stojí to za to. Jako cítí asi i ten kontext, zvláště v tý etnický diskriminaci, ale myslím si, že i u toho pohlaví ty osoby cítěj ten kontext ne jenom ve smyslu mně bylo ublíženo, ale i ve smyslu může to pomoct i jinejm. Je to tam cítit. Je to poznat i u těch klientů. (Advokát 6)

Ztráta motivace klienta dále pokračovat s sebou mimo jiné může přinášet i určité etické dilema pro advokáty a advokátky. Respondenti a respondentky připouštěli, že někdy jejich vlastní přesvědčení o smysluplnosti dalších kroků může stát v protikladu s postojem klienta, zejména pokud se jedná o strategickou litigaci. Všichni se nicméně shodli, že se lze pokusit klientovi vysvětlit případné výhody toho, když vytrvá, avšak není možné s ním jakkoli manipulovat nebo jej k něčemu nutit. Ztrátě motivace lze také předcházet například pravidelným osobním kontaktem s klientem a nastavením realistických očekávání. Ve výsledku je nicméně vždy třeba řídit se pokyny klienta, nehledě na názor advokáta či advokátky.

Je pravda, že třeba já při tom někdy můžu vidět ten obecný přesah té kauzy. Když mám konkrétního klienta, i když si třeba myslím, že by to vyhrál a měl by v tom vydržet, tak je to prostě hlavně jeho boj. A když už nechce dál pokračovat, tak je to prostě jeho boj. (Advokátka 3)

Tak já si myslím, že já bych tam primárně měl bejt pro ně a ne oni pro mě. To znamená, byť já třeba sporama třeba sleduju nějaký svůj názor nebo nějaký svoje přesvědčení, tak si pořád myslím, že nemůžu ty klienty nutit, aby pokračovali, když nechtějí. Takže se snažím nějakým způsobem respektovat to jejich přání. (Advokát 2)

7.2 Komunikace s médii

Jelikož diskriminace patří mezi témata, která ve společnosti rezonují, advokáti a advokátky zastupující oběti diskriminace se mohou setkat i s nutností komunikovat o daném případě s veřejností prostřednictvím médií. Taková komunikace může probíhat různými způsoby podle zájmu médií, přání klienta a osobnosti advokáta nebo advokátky. Případnou medializaci zároveň nelze vnímat černobíle, protože, jak vyplynulo z rozhovorů, může za určitých okolností klientovi uškodit a jindy mu naopak pomoci.

V medializaci případu lze spatřovat určité výhody. Ze zkušeností několika respondentů a respondentek pozornost médií zejména působí na protistranu, pro kterou může soudní řízení znamenat negativní publicitu. Takové obavy mohou v protistraně vzbudit větší ochotu vyřešit spor mimosoudně a vést k uzavření dohody uspokojující požadavky klienta. Dále média zajišťují informovanost veřejnosti a nabízejí možnost vysvětlit kontext případu. To hraje důležitou roli především ve strategických kauzách, kde je kromě právní roviny podstatný také společenský rozměr věci. V neposlední řadě média představují jeden z prostředků veřejné kontroly soudu.

My jsme to ještě udělali tak, že jsme tam jako veřejnost vzali 20 dalších nevidomejch, tak to prostě jsme měli publikum v podstatě. Shodou okolností nebo ne shodou okolností, my

jsme si o to požádali, aby to bylo ve velký jednací síni, takže jsme to měli ve velký jednací síni s mohutným publikem a právnička protistrany na to reagovala tak, že soudu sdělila, že je ochotná i mimosoudně jednat, takže soud to potom odročil a pak se teda nějak dohodnem. (Advokát 1)

Na druhou stranu zájem médií může být nepříjemný pro oběť diskriminace. Ačkoli někteří klienti medializaci snášejí bez větších problémů, jiní se jí podle respondentů a respondentek bojí. Vystavují se totiž riziku, že budou veřejně známy jejich osobní informace, což může mít negativní následky v jejich soukromém životě. Možnosti obrany proti negativnímu mediálnímu obrazu jsou přitom minimální, protože buď neexistují, nebo by náprava přišla až příliš pozdě. Strach z medializace tak může vést až k tomu, že oběti diskriminace antidiskriminační žalobu vůbec nepodají.

[T]ak si myslím, že i tohle je téma, které rezonuje i na tomhle dělení, takže i média mají o to zájem. A proto si myslím, že pro ty lidi je to neuvěřitelně složité a těžké, a i proto si myslím, že by ombudsmanka měla mít právo veřejný žaloby. Protože ty lidi nejsou schopní unést ten tlak. My to nemůžeme po nich chtít. A vzhledem k tomu, jak už jsem řekla, že spousta těch lidí to nebude soudit, se nepůjde soudit, tak ty vlašťovky jediný to nemůžou zachránit. [...] Protože ten tlak je strašně nepříjemný. A myslím si, že to je i jeden z důvodů, proč do toho ty oběti nechtějí jít. (Advokátka 3)

Tak ty klienti často mají obavu z medializace, protože nechtějí, aby se o nich vědělo bud' to, že mají nějakou tu chráněnou charakteristiku, anebo že se soudí. Potom je samozřejmě snaha spíš na sebe neupozorňovat. (Advokát 2)

Problém je, že se proti tomu těžko brání. Člověk, který už je vyčerpaný tím samotným soudním sporem, se hrozně těžko bude bránit nějakým právem na odpověď, nějakou ochranou osobnosti proti velkým médiím. A k tomu, aby to vysoudil za čtyři roky, a mezitím se to bude znovu propírat zas v médiích, tak to je takový zbytečný. Možnost ochrany proti tomu je velmi malá. Obzvlášť za situace, kdy nechcete zbytečně informovat o soukromých a jiných věcech toho člověka, ten člověk nemá zájem o to, aby všichni o něm věděli. Protože jemu to přináší další problémy. Protože to je takový ten obecný přístup: „Jako jo, možná máš pravdu, ale jako stěžovatele já zbytečně prostě v práci nechci. Jo? Já nechci prudiče. Ani v bydlení nechci zbytečně někoho, kdo si furt stěžuje.“ Takže pak když to jméno je venku, tak se stane, že ty lidi jsou druhotně viktimizovaní v tom, že prostě nedostanou tu práci, nedostanou tu smlouvu nájemní kvůli tomu. (Advokátka 3)

Jestliže o případ projevují zájem média, musí advokát nebo advokátka zvážit, jakým způsobem komunikaci navenek vést. Jedním možným řešením je vyjadřovat se do médií za svého klienta a obhajovat jeho pozici. To nicméně předpokládá, že advokáti a advokátky umí s médii efektivně komunikovat, což nemusí být vždy pravda. Druhou variantou je pasivnější přístup, kdy advokáti a advokátky vystupují jen jako právníci a komunikaci s médii nechávají na klientovi. Když toho však klient není schopen, vzniká zejména u vyhocenějších kauz riziko, že prostor pro vyjádření bude využívat převážně protistrana a argumenty ve prospěch klienta nezazní. Alternativně je možné uvažovat o zapojení dalšího subjektu (např. neziskové organizace sdružující osoby z dotčené komunity), který podstatné informace veřejnosti poskytne. Celkově je proto vhodné ke komunikaci s médii přistupovat

strategicky a společně s klientem si určit, jakou roli bude advokát či advokátka v tomto ohledu hrát.

Já si myslím, že advokát nemůže dělat nic, s čím nesouhlasí jeho klient. To znamená, pro mě by bylo klíčový, co na to říká můj klient. Pokud by si to můj klient přál, tak říkám. Stejně jako jsem zastáncem toho, že ten advokát by měl tomu klientovi pomáhat s hledáním a shromažďováním důkazů, tak si myslím, že pokud advokát jedná v zájmu a se souhlasem klienta, tak může se snažit tu záležitost medializovat. (Advokát 2)

Pokud jde o samotné soudní řízení, klient se může mediálnímu zájmu alespoň částečně vyhnout tak, že se nebude účastnit ústního jednání. Nicméně nejde o univerzální řešení, protože v některých případech je přítomnost klienta u soudu žádoucí.

[T]akže ten klient tam nemusí. Na jednu stranu to vypadá hezky, když tam ten klient je, že v očích toho soudu, že má zájem o tu kauzu. Ale na druhou stranu nutný to není, soudci jako vědí, že z hlediska toho právního postupu to nic zvlášť nepřináší. Takže samozřejmě akceptují, když ten advokát přijde bez klienta. A pokud ten tlak je samozřejmě, tak ten klient tam nemusí. (Advokát 6)

S nutností komunikovat s veřejností se respondenti a respondentky nesetkávali ve všech diskriminačních sporech. Vyšší pravděpodobnost mediálního pokrytí je obecně třeba očekávat u společensky nebo politicky kontroverzních témat, přičemž rozsáhlá medializace se týkala jen těch nejsledovanějších případů diskriminace. Mezi případy, které respondenti a respondentky popisovali, se však objevily minimálně dva, kde byla oběť diskriminace vystavena silnému mediálnímu tlaku.

V rozhovorech rovněž zaznělo, že historicky prošel přístup médií k otázkám diskriminace určitým vývojem. Zatímco dříve s oběťmi diskriminace sympatizovala, v současnosti je tomu spíše naopak.

Je změna atmosféry určitě. To samozřejmě ten počátek byl téma médiama kvitován příznivě. A ta otočka, já nevím kdy, jestli to přišlo s krizí nebo v jakou chvíli to přišlo. [...] Kdy najednou prostě i ty mainstreamový deníky, televize, to znamená nejenom ten bulvár, ale najednou vlastně i ty mainstreamový média psaly pochybnosti. Viděl člověk spíš to negativní. Dávalo se hodně slova těm kritikům. Kdežto ty začátky byly obráceně. [...] Ale neměl jsem nikdy případ, že bych měl pocit, že by média něco zlovolně zkomolily, prostříhaly. Že by napsaly něco jiného, než co jsem říkal, takový jsem neměl. Spíš jako trošku ta změna tý atmosféry a toho přístupu. Ale obecně já jsem vždycky s médiama vycházel rozumně, takže já jsem to tak většinou bral jako relativně plus. (Advokát 6)

Užitečné zdroje

- Veřejný ochránce práv

<https://www.ochrance.cz/diskriminace/> - rubrika diskriminace na oficiálních webových stránkách (obsahuje aktuality, publikace, výroční zprávy a další užitečné informace)

<https://eso.ochrance.cz/> - evidence stanovisek ombudsmana

https://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/Publikace/sborniky_stanoviska/Sbornik_Diskriminace.pdf - sborník stanovisek ochránce k diskriminaci

- Equinet (European Network of Equality Bodies)

<https://equineteurope.org/> - oficiální webové stránky (obsahují informace a publikace zejména o antidiskriminačním právu v EU a jejich členských státech)

<http://equineteurope.org/2019/02/21/strategic-litigation-handbook/> - publikace o strategické litigaci v oblasti diskriminace

- Evropská unie a Soudní dvůr Evropské unie

<https://eur-lex.europa.eu/> - databáze právních předpisů EU

<https://curia.europa.eu/jcms/jcms/index.html> - databáze rozhodnutí Soudního dvora EU

<https://www.ochrance.cz/diskriminace/pravni-predpisy/pravni-predpisy-evropske-unie/> - seznam právních předpisů EU týkajících se diskriminace

<https://fra.europa.eu/en> - oficiální webové stránky Agentury EU pro základní práva (FRA)

<https://www.equalitylaw.eu/> - oficiální webové stránky Evropské sítě právních expertů v oblasti potírání diskriminace (European network of legal experts in gender equality and non-discrimination)

- Rada Evropy a Evropský soud pro lidská práva

<https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance> - oficiální webové stránky Evropské komise proti rasismu a netoleranci (ECRI)

<https://hudoc.echr.coe.int/> - databáze rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva

- Literatura

BOUČKOVÁ, Pavla a kol. *Antidiskriminační zákon: komentář*. 2. vydání. Praha: C.H. Beck, 2016. ISBN 978-80-7400-618-0.

KVASNICOVÁ, Jana a kol. *Antidiskriminační zákon: komentář*. Praha: Wolters Kluwer, 2015. ISBN 978-80-7478-879-6.

BOBEK, Michal, BOUČKOVÁ, Pavla, KÜHN, Zdeněk. *Rovnost a diskriminace*. Praha: C.H. Beck, 2007. ISBN 978-80-7179-584-1.

ŠAMÁNEK, Jiří a kol. *Antidiskriminační právo v judikatuře a praxi*. Praha: C.H. Beck, 2017. ISBN 978-80-7400-658-6.

EU Agency for Fundamental Rights, Council of Europe. *Handbook on European non-discrimination law* [online]. 2018 edition. Luxembourg: Publications Office of the EU, 2018 [cit. 1. 8. 2019]. Dostupné z: <https://fra.europa.eu/en/publication/2018/handbook-european-law-non-discrimination>